

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРУВАННЯ
Кафедра публічного управління та адміністрування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА ДРУГИМ РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ (МАГІСТР)

на тему:

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В
УКРАЇНІ**

Виконала: студентка 635МЗ групи
галузі знань:
28 Публічне управління та адміністрування
спеціальності:
281 Публічне управління та адміністрування
Калюжна Владислава Андріївна

Керівник: доктор наук з державного
управління, професор
Андріяш Вікторія Іванівна

Рецензент: кандидат наук з державного
управління, доцент
Штирбов Олександр Миколайович

м. Миколаїв – 2022 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТИ ЯК СУСПІЛЬНОГО ІНСТИТУТУ.....	9
1.1. Еволюція сутності та ролі освіти в соціально-економічному розвитку суспільства.....	9
1.2. Освіта в інституційній структурі суспільства.....	19
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ ЗА УМОВ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	32
2.1. Трансформація умов та факторів розвитку інституту освіти.....	32
2.2. Орієнтація освіти на потреби сучасного суспільства.....	48
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ПОТРЕБ СУСПІЛЬСТВА.....	64
3.1. Стратегічні пріоритети розвитку освіти в концепції інноваційного розвитку України.....	64
3.2. Основні напрями організаційних змін в системі освіти України.....	75
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	100

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВП – Валовий внутрішній продукт

ВНЗ – Вищий навчальний заклад

ВРУ – Верховна Рада України

ЄС – Європейський Союз

ЗУ – Закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

МОН – Міністерство освіти і науки

НПА – Нормативно-правовий акт

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні процеси подальшого перетворення інформації, знань, інновацій на головні ресурси сучасної людини зумовлюють зростання потреби та створення нечуваних можливостей задля звільнення сучасної людини, піднесення її як вільної особистості, розвитку її розумових й творчих здібностей, у чому вирішальну роль відіграє саме освіта. В суспільстві, що фактично існує в своєрідному перехідному стані від індустріального до постіндустріального, саме освіта перетворюється на один з головних чинників динамічного соціально-економічного розвитку. Водночас, її висока якість можлива лише за умови формування в країні ефективних інститутів її функціонування та управління ними. Механізм функціонування освіти розвивається та трансформується за нових умов глобалізації та демократії.

Система освіти України також перебуває у процесі постійного реформування, що обумовлено трансформаційними змінами суспільства та необхідністю відповідати вимогам сучасності. На сьогодні освіта стає дуже важливою громадською інституцією, тому нових підходів потребує вся система управління сфери освіти. З однією сторони, необхідно теоретично обґрунтувати сутність, функції, роль освіти як інституту в сучасному суспільстві, з іншої – удосконалити механізм управління освітою.

Система публічного управління має базуватися на механізмах та стимулах, що впливають на навчальні заклади, спонукаючи їх до підвищення якості освітніх послуг, відчуття відповідальності за результати власної діяльності, формування людського капіталу, необхідного для сучасного суспільства. Ефективність та збалансованість політики державного регулювання освіти в значній мірі визначає перспективи формування кадрового потенціалу країни, тенденції соціально-економічного розвитку, забезпечує підвищення рівня інноваційного та економічного потенціалу

національної економіки. За останні роки в Україні система публічного регулювання освіти набула динамічних змін у бік децентралізації регуляторних повноважень, автономізації закладів освіти при прийнятті управлінських рішень, розширення каналів та інструментарію фінансового забезпечення закладів освіти та формування принципово нової системи якості та змісту освіти. У той же час, на особливу увагу заслуговує забезпечення системності у застосуванні регуляторних інструментів саме з позиції інтегрованого впливу публічного регулювання освіти на результативність економічних трансформацій в національній економіці, забезпечення сталого розвитку України тощо.

Дослідженню теоретичних та природних аспектів ролі освіти в контекст формування сучасного суспільства присвячені роботи відомих дослідників: Ф. Броделя, Дж. Гелбрейта, Р. Дарендорфа, П. Дракера, Р. Інгельгарта, В. Іноземцева та ін. Для дослідження сутності та ролі інституту освіти в інституційній системі суспільства важливе значення мають наукові розробки провідних учених-інституціоналістів: Д. Белла, Т. Веблена, А. Горца, Дж. Коммонса, Р. Коуза, А. Льюїса, К. Менара, Д. Норта, Р. Нуреева та ін. Розвиток проблематики забезпечення ефективного функціонування системи освіти суттєвий внесок зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, а саме: В. Андрущенко, Л. Антошкіна, В. Кремінь, В. Куценко та ін.

Водночас у сучасній науці залишаються недостатньо розробленими багато питань щодо пошуку оптимальної моделі управління освітою як значним суспільним інститутом. Як наслідок, мета реформи освіти в Україні, на наш погляд, полягає в перетворенні освіти на дієвий чинник формування сучасного суспільства та економіки знань, підвищення соціальної та економічної ефективності функціонування вітчизняної системи освіти, приєднання до наукової та освітньої еліти Європи не лише заради втілення європейських стандартів, а також із пропозицією світу своїх розробок та досягнень.

Об'єктом дослідження – є взаємовідносини, що виникають між органами публічної влади різних рівнів підпорядкування, закладами освіти, суб'єктами управлінської діяльності та населенням в процесі державного регулювання освіти.

Предметом дослідження – є основні підходи та практичний інструментарій державного регулювання освіти в контексті розвитку сучасного суспільства.

Мета дослідження – розвиток теоретичних засад і вдосконалення наукових підходів щодо державного регулювання освіти в контексті розвитку сучасного суспільства.

Для досягнення мети дослідження було поставлено та вирішено такі **завдання:**

- узагальнити теоретичні напрацювання основних досліджень освіти як суспільного інституту;
- окреслити роль та місце освіти в інституційній структурі сучасного суспільства;
- розкрити концептуальні принципи трансформації інституту освіти за умов становлення сучасного суспільства;
- обґрунтувати концептуальні основи стратегії розвитку інституту освіти України.

Методи дослідження. Під час написання роботи використовувалася ціла низка загальнотеоретичних та спеціально-наукових методів, а саме: метод теоретичного аналізу спеціальної літератури, аналітичний метод, аналіз статистичних показників та даних, а також науковий метод. Відповідно до поставлених завдань у роботі використано такі методи дослідження: індукції, дедукції та наукової абстракції – при визначенні місця та ролі освіти в системі національної економіки; аналіз, синтез, логічне узагальнення – при уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження та інструментарію державного регулювання освіти; логіко-історичний аналіз та метод групувань – при дослідженні еволюції

становлення державного регулювання освіти; порівняльний і статистичний аналіз – при дослідженні сучасного стану та тенденцій розвитку освіти в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що практика реформування вітчизняної освіти є відображенням того, що теоретичного аналізу потребують такі проблеми: обґрунтування пріоритетного значення освіти як фактору формування людського капіталу та інноваційного розвитку сучасного суспільства, визначення сутності інституту освіти, його місця та ролі в інституційній структурі суспільства, формування стратегічних пріоритетів розвитку освіти відповідно до сучасних вимог, удосконалення механізму реалізації основних функцій освіти в сучасних умовах, трансформація механізмів функціонування навчальних закладів, цілі та важелі державної політики країни щодо формування системи освіти, адекватної сучасним потребам та ін.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розглянуті концептуальні засади удосконалення механізму функціонування освіти в умовах становлення сучасного суспільства (що полягають у: спрямованості на формування інтелектуального потенціалу, поступової уніфікації внутрішньої структури національних систем освіти, впровадження високих освітніх стандартів та механізмів їх гарантування, розширення кола суб'єктів, які беруть участь в управлінні та фінансуванні освіти, посилення підприємницьких функцій навчальних закладів) обґрунтовуються на необхідності визнання освіти не тільки в якості високоефективних інвестицій, а й інституту розвитку людини та суспільства на основі акумуляції, примноження, розширення та комерціалізації знань. Саме така концептуальна установка обґрунтована як необхідна спрямовуюча всієї публічної політики щодо розвитку інституту освіти у напрямку активізації його ролі в забезпечення становлення сучасного суспільства.

Результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці курсів та спецкурсів з проблем місцевого

самоврядування та публічного управління в Україні, зокрема, при підготовці курсів «Публічна політика», «Державне регулювання освіти в Україні», «Планування розвитку освітніх технологій» тощо.

Апробація результатів дослідження. Матеріали магістерської роботи стали підґрунтям для написання тез доповідей на конференцію «Могилянські читання-2022» на тему «Теоретичні підходи змісту щодо публічного управління».

Структура дослідження. Специфіка теми, сформульовані мета і завдання визначили послідовність викладення матеріалу і структуру роботи. Робота загальним обсягом 102 сторінки, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТИ ЯК СУСПІЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

1.1. Еволюція сутності та ролі освіти в соціально-економічному розвитку суспільства

Теоретичний аспект визначення місця освіти в процесах становлення сучасного суспільства та соціально-економічної діяльності перш за все лежить у дослідженні процесу відтворення людських ресурсів у системі освіти, що становить визначальну частину суспільного відтворення загалом [1]. Економічна теорія розглядає відтворення як процес розвитку суспільства, його взаємозв'язок з постійним оновленням, розширенням та якісним удосконаленням матеріальних благ. Матеріальне виробництво продукує основні фактори розвитку всіх сторін суспільного життя, яке в свою чергу, здійснює зворотний вплив на матеріальне провадження. Таким чином, відтворення надає об'єктивні матеріальні основи існування та розвитку суспільства в цілому, тому що воно охоплює процес відтворення матеріальних умов життя та їх закономірні взаємозв'язки з процесом суспільного відтворення загалом. Тобто будь-який суспільний процес виробництва, що розглядається в постійному взаємозв'язку та в безперервному потоці свого відновлення, є водночас процесом відновлення [3]. У процесі розширеного відтворення відбувається поновлення життєвих сил виробників, планомірне (свідомо організоване) або ринкове, стихійне, забезпечення зайнятості населення, навчання суспільно корисній праці та підвищення виробничої кваліфікації, розподіл та перерозподіл трудових ресурсів за сферами, підрозділами, галузями та економічним регіонам. Відтворення робочої сили слід розглядати як комплекс одночасно кількох

взаємопов'язаних економічних процесів: відтворення індивідуальної робочої сили, відтворення робочої сили підприємства та відтворення робочої сили суспільства в цілому. У відтворенні індивідуальної робочої сили виділяють окремі елементи:

- відтворення суспільної форми функціонування індивіда;
- продуктивне вживання робочої сили (створення матеріальних та нематеріальних благ);
- особисте вживання працівником матеріальних та нематеріальних благ (безпосереднє відтворення робочої сили);
- відтворення та розвиток придатності до праці [12, с. 33-34].

Відтворення робочої сили означає не тільки заощадження працездатності за допомогою споживання, а й постійне відновлення суспільної форми участі виробника у розподілі та обміні, його економічне та соціальне становище у суспільному виробництві. Слід зазначити, що у сучасних умовах відбувається не просто підвищення, а й суттєве розширення вимог до людини як суб'єкта виробничих взаємовідносин. Серед вимог, необхідні працівникові сучасного виробництва, крім загальних здібностей до фізичної та розумової праці, надзвичайно зростає частина інтелектуальної складової.

Високотехнологічний характер сучасного виробництва, широке використання інформаційно-комунікативних технологій визначають потребу в таких якостях, як здатність творчо та аналітично мислити, приймати нестандартні рішення. Не менш важливими стають моральні та поведінкові характеристики працівника (порядність, здатність працювати в команді, організованість та т.п.). Усі ці моменти зумовлюють те, що в сучасній науці об'єктом дослідження стає не просто робоча сила, а саме – «людські ресурси в сукупності всіх складових, що означають комплексніше значення працівника у процесі виробництва та у свою чергу підтверджує зростання ролі освіти у формуванні сучасних людських ресурсів» [5].

На нашу думку, освіту варто віднести до фази формування людських ресурсів, хоча освіта присутня у всіх інших фазах відтворювального процесу. Економічні взаємовідносини фази формування робочої сили в системі освіти не зводяться лише до забезпечення навчання нових працівників, удосконалення та підвищення кваліфікації зайнятих, а також підготовки кваліфікованих кадрів відповідно до умов виробництва, що постійно змінюються. Необхідно також враховувати, що розподіл індивідуальної робочої сили за окремими виробничими ділянками має місце як на окремому виробництві, так і в масштабі всієї економічної системи. Розподіл праці у суспільстві та обмін діяльністю працівників перетворює працівників підприємства та країни на єдину реально діючу виробничу силу суспільства, кількісною характеристикою якої є трудові ресурси.

У процесі розширеного відтворення робочої сили безпосередній розподіл робочої сили може бути у формі розподілу кадрів: обов'язкового для тих, хто пройшов навчання, через необхідність відпрацювати витрати на навчання інвестора, який направив на навчання чи працевлаштування на конкурсних умовах, ідентичних до ринкового механізму [18, с. 22-23].

Характерною рисою процесу відтворення людських ресурсів через систему освіти є необхідністю певного (і досить значного) проміжку часу для підготовки кадрів. Процес навчання як фаза підготовки людського ресурсу визначається умовами матеріального виробництва. Мета суспільного виробництва детермінує завдання освіти та економічні можливості її функціонування та розвитку, оскільки національний дохід, створений у сфері, є матеріальним джерелом функціонування системи освіти. Саме тому в умовах становлення сучасного суспільства, безпрецедентного розширення вимог до працівника та, відповідно, – до системи освіти – вказана система потребує і великих ресурсів для свого нормального функціонування.

У минулому неодноразово здійснювалися спроби кількісного обліку абсолютних витрат на формування основ грамотності всього населення (на загальну народну освіту), а також на навчання та підготовку певної кількості

кваліфікованих працівників (як працівників, так й спеціалістів вищих кваліфікацій) певної номенклатури (на початку ХХ століття подібне зробив академік С. Струмлілін та його наукова група [6]; сучасний аналіз знаходимо у дослідженнях Р. Кігеля [15]). Наведені дані (табл. 1.1) свідчать про великі обсяги «чистих» освітніх витрат на навчання в системі середньої та вищої освіти у країнах-членах ОЕСР та кількох інших країнах світу.

Таблиця 1.1

Повна вартість середньої та вищої освіти, дол. США (розраховано для зазначених у таблиці нормативних термінів навчання)

Країна	Тривалість навчання (роки)	Вартість середньої освіти	Тривалість навчання (роки)	Вартість вищої освіти
Австрія	12	119925	4	65316
Бельгія	12	98128	4	40312
Данія	13	122070	4	85390
Фінляндія	12	87013	4	64846
Франція	12	96823	4	51346
Німеччина	13	91966	4	61896
Великобританія	12,5	107129	4	67153
США	12	129327	4	70125
Естонія	12	53448	4	36291
Словенія	12	90042	4	27458
Україна	11	53658	4	25712

Як видно, загальна вартість навчання кожного молодого громадянина сучасних держав дуже висока, оскільки крім прямих витрат на навчальний процес існують великі та різноманітні додаткові витрати на діяльність освітньо-виховної сфери (побудова та зміст відповідної інфраструктури, надання самих різноманітних послуг, субсидування індивідуальних потреб різного характеру, витрати на управління, періодичний контроль та безперервний моніторинг; діагностика та психологічна підтримка і багато чого іншого), а також невід'ємною складовою стають витрати на наукові дослідження [12, с. 33-34]. Облік подібних витрат здійснюється рідко, але вони існують, а тому економічні питання освітньої галузі стають вагомими не

тільки через необхідність все більш швидкого додаткового зростання витрат на кожного нового молодого працівника, а й на пошуки того, яким чином забезпечити максимальну фінансову та суспільно-культурну ефективність цих витрат [16].

Сучасна освіта – не просто «зона вкладення капіталів» на подібні організації розрізнені торгівлі певним чисельним товаром. Вона перетворилося на винятково складне та багатостороннє суспільне явище, в основний спосіб передачі, засвоєння, переробки знань та соціального досвіду. Дуже важливим став соціальний аспект, що дозволяє розглядати освіту крізь призму суспільних взаємовідносин, її взаємодії з суспільством, вплив на суспільний розвиток, сфери та структури, що включає розгляд освіти як соціального явища та соціальної системи як джерела формування особистості тощо [18, с. 22-23]. Але жодне визначення освіти не може уникнути констатації її взаємозв'язку з економічним становищем у суспільстві (про що і свідчать дані табл. 1.1), причому взаємозв'язку як безпосереднього, так й зворотного.

Варто наголосити, що освіта – це одна з найефективніших і найінтенсивніших способів входження людини у світ науки та культури. Саме під час здобуття освіти людина засвоює культурні цінності. Зміст освіти черпається і безперервно поповнюється з культурної спадщини різних країн і народів, з різних галузей, що постійно розвиваються, а також з життя та практики людини.

Інтенсивно розвивається світовий освітній простір. Тому світовою спільнотою висуваються вимоги формування глобальної стратегії освіти людини (незалежно від місця та країни проживання, типу та рівня здобуття освіти). Одночасно здобуття освіти є процесом трансляції культурно оформлених зразків поведінки та діяльності, й навіть постійних форм життя [20, с. 19-20]. У зв'язку з цим, все чіткіше простежується залежність розвитку окремих країн від рівня та якості освіти, культури та кваліфікації громадян.

Духовне у людині проявляється завдяки її «вростання» у культуру [22]. Саме в процесі навчання та виховання людина набуває соціокультурних норм, що мають історичне значення для розвитку цивілізації, суспільства та людини. Тому при визначенні цілей та завдань фінансування освітніх систем уточнюється соціальним замовленням. В свою черга зміст освіти може бути обмежений стандартами регіону, країни, всього світу, що враховують характер взаємодії людини з культурними цінностями, міру та ступінь їх засвоєння та створення [22].

Освіта виявляє себе як практика соціалізації та черговості поколінь. У різних соціально-політичних умовах (і під час реформ) освіта виступає стабілізуючим фактором між новими соціальними уявленнями та ідеалами попередніх поколінь, які знайшли своє втілення у історичній традиції. В умовах радикальних змін ідеологічних переконань, соціальних уявлень, ідеалів та існування людей загалом саме освіта виконує стабілізуючу функцію та сприяє адаптації людини до нових умов [30, с. 33].

У критичні моменти історії необхідно забезпечити послідовність культурно-історичної традиції, зберігаючи самобутність народу та систему сформованих цінностей. Збереження зазначених вище складових сприяє їх інтеграції до системи трудових цінностей як елементів макросоціуму. При цьому традиція виконує визначальну функцію у процесах освіти та виховання нового покоління.

Сучасне покоління живе в епоху зростання ролі особистості як творця соціального світу та творця самого себе. Прагнення людини бути активно причетною до своєї історичної та особистісної долі, до самореалізації зумовлено не лише ускладненням світу та значним підвищенням його динамізму, а й зростанням потреб сучасної людини, що піднялася на якісно вищий рівень свого соціокультурного розвитку, ніж попередні покоління. А це висуває проблему створення такої системи освіти, яка могла б забезпечити виховання в індивіді високих особистісних якостей, головна з них – «наявність психологічної та організаційної готовності до орієнтації на власні

сили у виконанні життєвих завдань, високого рівня мотивації до досягнення життєвого успіху, здатності до накопичення, оновлення та раціонального використання життєвої енергії» [34].

Аналізуючи визначення поняття «освіта», наведене в більшості українських словників та енциклопедій, легко дійти висновку, що зважаючи на особливості рідної мови слово «освіта», насамперед, означає і процес навчання, і його результат (грамотність, писемність), а в іншому випадку – матеріальні та інші засоби (передусім спеціалізовані заклади), необхідні для досягнення цих суспільно-важливих цілей [46, с. 44-45].

Освіта сьогодні стає однією з основних цінностей, без яких неможливий подальший розвиток людини та суспільства. Освіта – це цілеспрямований процес виховання та навчання на користь людини, суспільства, держави. Формальна освіта супроводжується констатацією досягнення громадянином встановлених державою освітніх рівнів [50, с. 22].

Складність та багатовимірність феномена освіти знаходить прояв і в його трактуванні: у найширшому розумінні освіта трактується як процес навчання, як система організації освітньої діяльності та як результат освітнього процесу. У вузькому значенні освіта постає як сфера здійснення конкретної суспільної діяльності, як система, певним чином організована, упорядкована та спрямована на досягнення конкретних цілей – це є формальною системою освіти [54, с. 44-45] (табл. 1.2). Саме в такому значенні функціонування освіти передбачає необхідність ефективного механізму. Тому, враховуючи мету нашої роботи, ми вживатимемо цей термін переважно у значенні «система освіти».

Завдання, що стоять у сучасних суспільствах перед створеними ними освітніми системами, дають нам можливість запропонувати робоче визначення терміна «освіта» як інтегрального поняття, що охоплює, насамперед, матеріальні та духовні (нематеріальні) засоби для повноцінної соціалізації всіх представників нових генерацій [55]. У нашому дослідженні термін «освіта», як правило, означатиме «систему освіти» або «сукупність

матеріальних та нематеріальних засобів» – дитячих садків, шкіл, інститутів чи університетів; бібліотек та інших допоміжних служб, кадровий склад і багато чого іншого, що «поглинає кошти» і, отже, є об'єктом підвищеної зацікавленості представників сучасних наук [66, с. 23-24].

Таблиця 1.2

Основні теоретичні підходи до трактування поняття «освіти»

Автор	Зміст поняття
М. Данилова, Б. Єсіпова	освіта постає як «володіння системою знань, умінь і навичок; необхідна умова підготовки людини до життя і праці, формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних сил і здібностей; основний шлях здобування освіти – навчання» [62]
І. Харламов	тлумачить освіту як «процес і результат оволодіння знаннями, вміннями, навичками, розвитку світогляду, ідейно-політичних поглядів і моральності, творчих здібностей і задатків» [72]
І. Підласий	освіта постає як «обсяг систематизованих знань, умінь і навичок, способів мислення, якими оволодів той, кого навчали» [77]
Є. Бондаревська, С. Кульневич	пояснюють освіту як «духовне обличчя людини, яке формується під впливом моральних і духовних цінностей» [77]
В. Ледньов	«освіта і становлення особистості – це взаємопов'язані процеси, а тому засвоєння знань, умінь і навичок, тобто досвіду попередніх поколінь, розвиток функціональних механізмів психіки, виховання типологічних властивостей» [86]
Б. Гершунський	вдається до розгляду освіти як «цінності, системи, процесу та результату. Освіту як цінність розглянуто з трьох позицій: освіта як державна, суспільна та особистісна цінність» [86]

Вибір саме управлінських та економічних аспектів забезпечення та підтримки діяльності освітньої системи став головною причиною того, що термін «освіта» охоплюватиме не так духовні наслідки відвідування дітьми та молоддю державних або недержавних установ, скільки «засоби та процес» в аспекті фінансового забезпечення та підтримки можливості соціалізувати молодь (рис. 1.1). Подібний підхід дасть можливість більш повно врахувати

економічне значення діяльності освітньої системи, і – хоча б приблизно – оцінити її ефективність. Звичайно, поза зоною центральної уваги залишаються духовний продукт освітньої системи, її вплив на культуру, зміну естетичних ідеалів, підвищення суспільної моралі та інші важливі, але не цілком «економічні» питання [90].

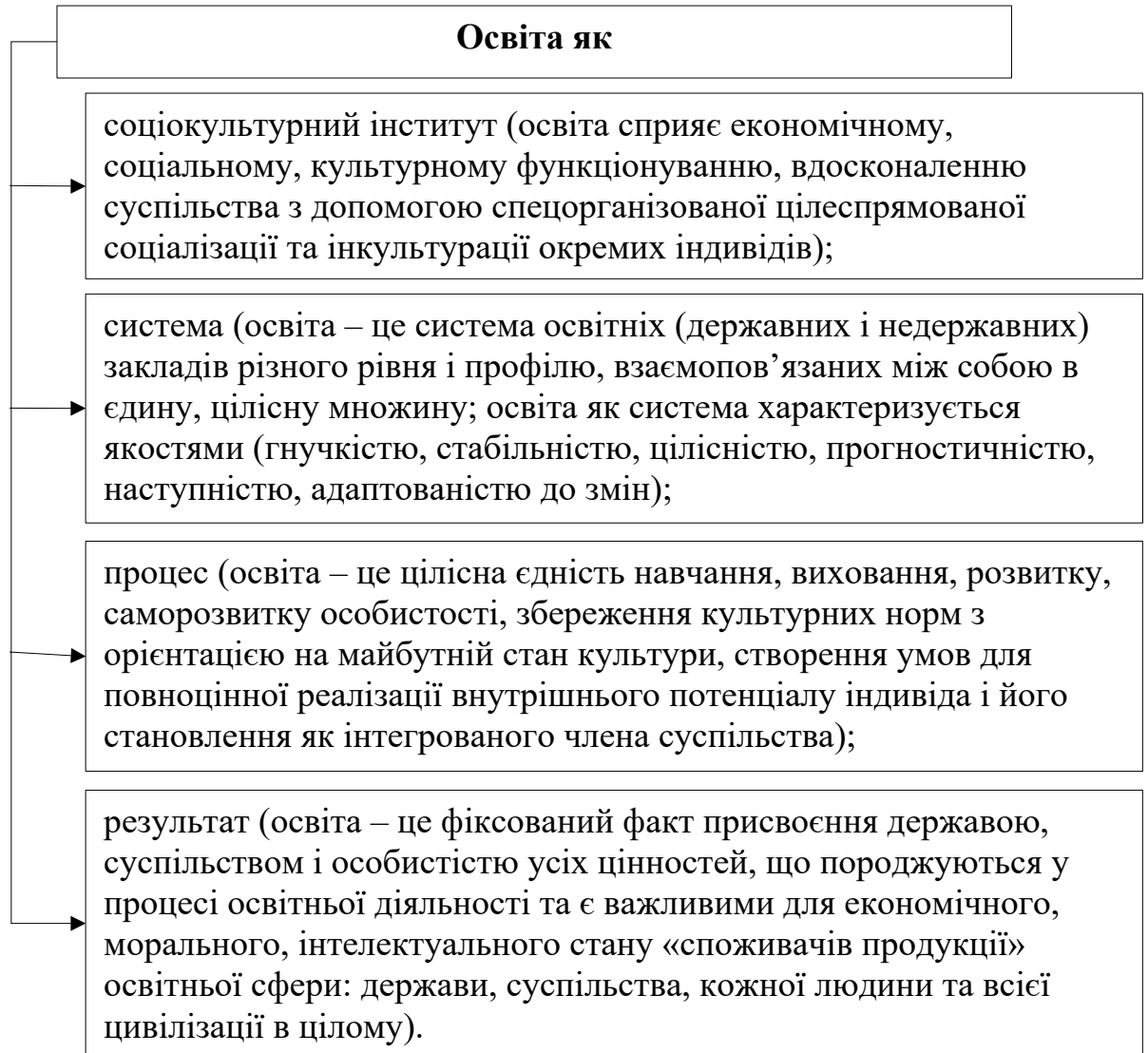

Рис. 1.1. Сучасне обґрунтування поняття «освіта»

Як було зазначено вище, освіта також є процесом виховання та навчання людини. Інше значення цього терміна – освіченість, рівень освіти (результат навчального процесу). Наукове опрацювання еволюції наукової думки щодо сутності та ролі освіти у соціально-економічному розвитку суспільства надала можливість розглянути сутність освіти з економічного

погляду як «сферу здійснення конкретної громадської діяльності, як певним чином організовану систему, спрямовану на досягнення конкретних цілей, функціонування якої передбачає необхідність ефективного механізму» [12, с. 22-23]. На підставі такого підходу та необхідності досягнення спільної мети дослідження запропоновано використати термін «освіта» в економічному аспекті для позначення «сукупності тих матеріальних та інтелектуальних засобів, необхідних у наш час для здійснення особистісної та професійної підготовки людських ресурсів» [18, с. 18-19]. Саме цей аспект прояву освіти, як показало дослідження є об'єктом вивчення економічних наук.

Таким чином, звернення до економічного аналізу процесу освіти (як процес накопичення знань, підвищення рівня кваліфікації) представниками різних шкіл економічної теорії – класичної, марксистської, позитивної «людського капіталу», економічного зростання та інших – є доказом уваги до освіти, що свідчать про бажання враховувати об'єктивні економічні явища – реальні економічні процеси, викликані науково-технічною революцією і такі, що виражаються в сучасних умовах у накопиченні нематеріальних елементів багатства – науки, освіти, а також посилення значимості цих процесів для процесів суспільного виробництва. На жаль, в умовах загострення соціально-економічної ситуації у трансформаційний період України питання освіти, загалом не мали статусу пріоритетних, які потребують принципового вирішення. Ефективне державне регулювання процесу підготовки кваліфікованих кадрів, насамперед управлінських, нагромадження людського капіталу може стати дієвим фактором прискорення ефективного розвитку сучасного суспільства. При цьому наголос потрібно зробити на створенні гнучкої системи освіти, яка могла б швидко реагувати на змінні потреби виробництва, техніки, попиту. Це також відноситься до всіх рівнів та типів сучасної освіти. На нашу думку, освіта покликана забезпечити людині таке фундаментальне тло, базу та підготовку, що дозволяє їй легко і швидко опанувати необхідний набір спеціальних професійних умінь та знань. Відповідно, метою освіти є забезпечення людей загальними

інтелектуальними інструментами, що дають можливість швидко отримати необхідні професійні знання та легко адаптуватися до змінних вимог трудового, професійного та суспільного життя.

1.2. Освіта в інституційній структурі суспільства

Громадську роль і значення освіти, на наш погляд, найбільш доцільно розглядати крізь призму інституціоналізму, оскільки інституційна теорія має цілу низку переваг для дослідження освіти у соціально-економічному вимірі.

По-перше, інструментарій інституціоналізму дозволяє пояснити не лише наявні та чітко визначені, але й латентні взаємозв'язки між різноманітними інституціями.

По-друге, його також можна використовувати для вивчення нових явищ і структур, природу та причини появи яких не можуть пояснити за допомогою інших підходів.

По-третє, вітчизняна система освіти відрізняється організаційною складністю та наявністю внутрішніх протиріч, існування яких обумовлено посиленням дії неформальних інститутів [18, с. 27].

Економічна теорія інституціоналізму зародилася в США наприкінці XIX століття – як протестна форма постулатам класичної та неокласичної теорій ринкової економіки, що панувала на рубежі XIX-XX століття. Її прихильники намагалися відобразити в економічній концепції не лише формальні моделі та суворі логічні виклади, але життя у всьому його різноманітті. Тому в «старому» інституціоналізмі (Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл) як інститути розглядалися звичаї, корпорації, профспілки, держава та ін. Ідеї інституціоналізму запровадили права власності як інструмент аналізу, відмовившись від ідеального характеру ринку, суттєво

змінили підходи щодо повноти інформації та абсолютної раціональності агентів, що діють над ринком [20, с. 44].

Термін «інститут» (від лат. – *institutum* – встановлення, установа) запозичено з юриспруденції, тому сутнісними характеристиками цієї категорії виступають як юридичні норми, і порядок встановлення зв'язків з-поміж них, що надає можливість упорядкувати (регламентувати) взаємовідносини між суб'єктами права з метою надання їм стійкого характеру, навіщо і створюються відповідні організаційні структури та органи контролю [22].

Інституціоналізм отримав «друге» дихання в межах «нового» інституціоналізму (В. Вільямсон, Р. Кроуз, Д. Норт, Г. Демсетц), в якому значно більше уваги приділяється інституційному середовищу, де діють економічні агенти [30, с. 29]. Неоінституціоналізм досить суттєво відрізняється від «старого» інституціоналізму. Відправною точкою виникнення неоінституціоналізму вважається стаття Р. Коуза «Природа фірми» (1937), де дано пояснення існування таких протилежних ринку ієрархічних структур, як фірми [26]. Варто вказати, що Р. Коуз був удостоєний Нобелівської премії з економіки в 1991 році «за відкриття та пояснення точного утримання транзакційних витрат та прав власності в інституційній структурі та функціонуванні економіки» [46, с. 33-34].

Інститути в неоінституціоналізмі розуміються як «правила гри» та система заходів, що забезпечують їх виконання. Інститути можуть бути формальними чи неформальними. Формальні інститути – це видані державою та схвалені парламентами закони та конституції. Вони охоплюють політичні (і юридичні) правила, економічні закони та договори. Ієрархія формальних інститутів – від конституцій, статутного та загального права, а також підзаконних актів до індивідуальних контрактів визначає як загальні, так і специфічні обмеження. Економічні правила визначають права власності, тобто сукупність прав на використання власності та прибуток від неї, та можливість відчужувати активи чи ресурси. Контракт містить статті,

специфічні для контрактної угоди про обмін [52, с. 33]. Розуміння інститутів як обмежень є традиційним у економічній літературі.

Інститути задають систему стимулів (позитивних та негативних), спрямовуючи людську взаємодію у певне русло. Цим вони знімають невизначеність і роблять соціально-економічне середовище передбачуваним. Якщо люди вірять у надійність та справедливість законів, угод, контрактів та прав власності, вони не будуть робити спроб до крадіжок, обману, шахрайству. Саме так інститути виконують свою основну функцію – економію транзакційних витрат [54, с. 33]. Транзакційні витрати виникають тому, що інформація не безкоштовна та асиметрична для сторін – учасників обміну, а також тому, що будь-які спроби створення інституцій для структурування людської взаємодії призводять до певного ступеня недосконалості ринків [66, с. 44].

За минулий час інституціоналізм розвивався, що спричинило появу низки теорій і концепцій, що знайшли широке застосування, оскільки вони надають нові ефективні аналітичні можливості для дослідження найрізноманітніших соціальних та економічних явищ і процесів. Особливе значення інституціоналізму вивчення освіти обумовлено тим, що він розглядає сучасну науку насамперед як науку про людину та для людини.

Інституційна теорія запропонувала і специфічне розуміння сутності та джерел соціально-економічного прогресу. Наприклад, за думку її основоположника Т. Веблена (1857-1929 рр.), «поведінка суб'єкта господарювання визначається не оптимізуючими розрахунками, а інстинктами, що визначають цілі діяльності, та інститутами, визначальними засоби досягнення цих цілей» [67, с. 33].

Динаміка економічного розвитку залежить від переважних інстинктів у людській поведінці. Наприклад, якщо людська поведінка керується бажанням добре виконувати свою роботу (інстинкт майстерності), альтруїстичною турботою про суспільне благо (батьківський інстинкт) та прагненням до нових знань (інстинкт дозвольного інтересу), то вона, будучи за

термінологією Т. Веблена «промисловою поведінкою», призводить до швидкого технічного розвитку чи «зростання промислової майстерності» [68, с. 33]. Якщо ж домінують «егоїстичні інстинкти» – користолюбство, суперництво, агресії та бажання прославитися, то така людська поведінка, набуваючи форм «грошового суперництва», негативно впливає на господарський розвиток [75, с. 44].

В той же час, перебуваючи під впливом ідей К. Маркса, Т. Веблен виходив із того, що «основою соціального життя будь-якого суспільства є матеріальне виробництво, при цьому обмежуючи його лише технологією» [76, с. 33]. У 20-30-ті роки великої популярності набули ідеї правого інституціоналізму, творцем якого вважається Дж. Коммонс (1862-1945 рр.). Основою економічного розвитку суспільства він вважав юридичні взаємовідносини та правові норми. Відповідно, економічні інститути (за Дж. Коммонсом) – це категорії юридичного ладу. Внутрішнім джерелом руху товариства Дж. Коммонс вважав конфлікт, в який вступають професійні групи у процесі взаємодії між собою. Роль арбітра він відводив правовим структурам держави. Подолання конфліктів за допомогою юридичних норм веде до суспільного прогресу [82, с. 44]. Ідеї Дж. Коммонса знайшли своє втілення у «Новому курсі» Ф. Рузвельта, робочому законодавстві, у русі створення держави «спільного добробуту», які стали основою стрімкого підвищення ролі освіти.

Відомий представник неінституціоналізму Дуглас Норт провідним фактором економічного зростання вважав інституційну структуру суспільства та її вплив на стимули до інновацій, ефективної організації виробничого процесу до зменшення транзакційних витрат, збереження прав власності тощо [84, с. 22]. Економічне зростання має місце тоді, коли інституційні зміни виявляються ефективними, тобто призводять до скорочення транзакційних витрат. На нього думка, економічне зростання та збільшення свободи є взаємодоповнюючими процесами розвитку. Економічне зростання забезпечує суспільство ресурсами, необхідними для

існування, а з іншого боку, умовою існування суспільства на довгострокову перспективу є наявність політичних та економічних свобод. При цьому під економічним зростанням Д. Норт розуміє лише збільшення випуску, що супроводжується покращенням рівня життя людей [86].

У середині ХХ століття один із найвидатніших засновників економіки розвитку, лауреат Нобелівської премії 1979 Артур Льюїс визначив мету розвитку як «розширення вибору людини», схилиючись, однак, до ототожнення цього вибору зі збільшенням доходу та вважаючи, що економічне зростання неминуче призведе до усунення бідності [1]. Надія на всесильність економічного зростання нерідко призводила економістів до недооцінки фактів посилення суспільного розшарування, послаблення уваги до питань соціальної справедливості, можливостей людського розвитку. Вона ґрунтувалася на надії, що блага мають поступово «розтектися вниз» на бідні верстви населення [3].

Теоретичним обґрунтуванням такої надії стала «крива Ковалю». Варто вказати, що Саймон Коваль також став лауреатом Нобелівської премії у 1971 році [5]. Статистичний зв'язок, на основі якого побудовано його криву, відображає посилення нерівності на ранніх етапах економічного зростання мірою відтоку економічно активного населення з аграрного сектора у промисловість. Потім, після досягнення максимуму, нерівність зменшується у зв'язку з тим, що економічно активне населення концентрується переважно в промисловості [6].

Для вибору напряму сучасного соціально-економічного розвитку нашої країни, зокрема її інституту освіти, вкрай важливо враховувати певні особливості. Практичне здійснення у розвитку країнах концепцій «великого поштовху», «збалансованого зростання», «граничного мінімуму зусиль», обґрунтованих на певних принципах, передбачало максимізацію темпів економічного зростання на підставі масованих інвестицій у розвиток міст, промисловості, високотехнологічних та капіталомістких проєктів [15]. Розрахунок робився на те, що нерівність у розподілі доходів сприятиме

мотивації трудової активності, заощадженням, нагромадження капіталу, інвестицій та створення нових робочих місць, що, в свою чергу, призведе до зростання загального добробуту та ослаблення нерівності. У той же час передбачалася гуманітарна допомога та втручання держави з метою ослаблення бідності (створення тимчасових структур соціального захисту, запровадження прогресивної шкали оподаткування, субсидування спеціальних соціальних програм та ін.) та інвестування в ті галузі, де приватні вкладення вважалися недостатніми.

Хоча багато країн, що розвиваються, на основі таких методів управління економікою досягли у 60-х та 70-х роках ХХ століття високих темпів економічного зростання, їм, як правило, не вдалося суттєво підвищити освіченість, якість життя більшості населення, вирішити соціально-демографічні проблеми, досягти ефективності зайнятості, призупинити зростання чисельності бідних та посилення соціального розшарування у суспільстві. Лише деякі країни, уряди яких здійснювали широкомасштабні соціальні програми, насамперед у галузі освіти, і не допустили монополізації благ економічного зростання місцевими елітами та транснаціональними компаніями, які змогли досягти радикального скорочення масштабів бідності та зростання рівня життя всього населення.

Інститут освіти варто розглядати як «самостійний соціальний інститут з кругозору на наявність у його структурі усталених правил та зразків поведінки, специфічних культурних елементів та ознак» [16]. Інституційна єдність освіти досягається збалансованим поєднанням системи освіти, що відображає нормативні характеристики освіти, процесу освіти, що розкриває його безперервність і динамічність та результати освіти, виявляється сформованим рівнем знань та вмінь випускників. Інституційна єдність суспільства досягається на основі збалансованого єднання інститутів-норм (сукупність норм та нормативно-правових актів, що регламентують суспільні взаємовідносини) та інститутів-організацій (державних та недержавних організацій, які забезпечують функціонування громадських інститутів

відповідно до встановлених норм). У структурі інституту освіти як важливого соціального інституту також присутні інститути-норми та інститути-організації.

Нормативний аспект освіти, представлений законодавчими та морально-етичними нормами, водночас вони зазнають постійний вплив релігійних інститутів та простого права. Трансформація суспільної парадигми у контексті економіки знань суттєво позначилася на морально-етичних засадах системи освіти – у новому суспільстві диплом не лише засвідчує освітній рівень, а й визначає статусну належність, тобто, освіта стає соціальним капіталом, засобом особистого розвитку, поліпшення матеріального достатку та умов життя [22].

Організаційна єдність інституту освіти досягається за рахунок єднання навчальних закладів, організацій, що надають послуги системі освіти та органів управління у системі освіти. Особливо сильними є зовнішні організаційні взаємозв'язки інституту освіти з підприємствами, соціальними партнерами, організація сприяння зайнятості, молодіжними та громадськими організаціями. Згідно з дослідженнями інститут освіти є ланкою, що об'єднує політичні, економічні та соціальні інститути, адже висока освіченість переважно і зростаючої частини населення є необхідною умовою та визначальною характеристикою сучасного інноваційного розвитку, початку економіки знань. У разі формування економіки знань функціонування інституту освіти спрямовано на формування інтелектуального потенціалу як основи інноваційних перетворень економіки.

Все більша інтеграція та глобалізація освітнього простору призводить до поступової уніфікації внутрішньої структури національних систем освіти, що супроводжуються впровадженням високих освітніх стандартів та механізмів їх досягнення. В процесі поглиблення ринкових взаємовідносин розширюється коло суб'єктів, які беруть участь в управлінні та фінансуванні освіти, посилюються підприємницькі функції вищих навчальних закладів [23]. Теоретичне дослідження економічного аспекту функціонування освіти

послідовно доводить необхідність появи та функціонування освіти (освітніх систем) не лише як специфічних засобів постійного соціального відтворення, а й прискорення прогресу в абсолютній більшості його можливих напрямів. Крім того, як показують дослідження, високий рівень освіти відіграє провідну роль у забезпеченні людського розвитку, він є вагомим фактором покращення здоров'я, підвищення матеріального добробуту та покращення якості життя [25].

Свого часу А. Маршалл найбільш системно та повно проаналізував економічне значення освіти у межах класичної доктрини. Він узагальнив всі попередні надбання економічної науки і зробив висновок, що витрати на освіту подібні до інвестицій у матеріальний капітал: «...заробітна плата та інші прибутки громадян мають багато спільного із відсотком на капітал. Це відповідність між причинами, що керують ціною пропозиції матеріального та персонального капіталів: мотиви, що спонукають людину накопичувати персональний капітал у вигляді освіти, подібні до тих, що визначають накопичення матеріального капіталу» [26]. Таким чином, А. Маршалл відзначає аналогію між людським та матеріальним капіталом: вони дають прибуток. Але людина не може бути об'єктом торгівлі подібно до обладнання чи інших елементів виробництва [26].

Чільне місце серед зарубіжних економічних теорій освіти займає й досі концепція «людського капіталу» [27]. Висунення ідеї людського капіталу уможливило звернення до відомого апарату засобів та методів аналізу, що застосовуються до речового капіталу, та підключення безпосередньо до таких кардинальних проблем, як проблема економічного зростання, нерівність у розподілі прибутків та ін.

Теорія людського капіталу з'явилася на початку 60-х років ХХ століття, але у найкоротший термін зайняла міцні позиції. На правах особливого розділу вона увійшла до всіх західних підручників з економіки (останнім часом належне значення їй надається й вітчизняними вченими [28]). Засновниками цієї теорії були американські економісти «школи Чикаго» –

лауреат Нобелівської премії Т. Шульц, Г. Беккер, Б. Вейсброд, Л. Ханс та ін. Пізніше великий внесок у її розробку зробили М. Блауг, Є. Кон та ін. Класичним твором у цьому напрямі вважається книга Г. Беккера «Людський капітал» (1964). На думку автора, людині набуті нею здібності до праці необхідно розглядати як капітал, тому що, по-перше, вартість виховання та навчання людини стають реальними витратами, по-друге, праця освіченої людини продуктивніша, з чого виходить, що внаслідок витрат на освіту збільшують розміри національного багатства [34].

Економісти розглядають результати освіти як товар, що має багатоцільове призначення: інвестиційне, споживче, соціальне тощо. Дехто взагалі не відрізняє товар «освіта» від усіх інших товарів та вважає, що до освіти можуть бути застосовані всі закони ринку, зокрема і принципи вільної конкуренції [41]. Вибір навчальних програм, вчителів, типів та рівнів освіти здійснюється споживачами – учнями чи їхніми батьками. Кожен навчальний заклад стає подібним до комерційного підприємства, що бере участь у вільній конкуренції та покриває витрати за рахунок безпосередніх споживачів освіти.

Держава, з погляду прихильників подібних концепцій не повинна втручатися у справи освіти. Однак більшість сучасних дослідників вважають неприйнятною тотальне застосування принципів вільної конкуренції до освіти, але визнають теоретичну та практичну доцільність використання певного доопрацювання вчених-економістів у сучасних системах підготовки працівників, зокрема звернення до теорії людської капіталу. В цілому концепція людського капіталу лежить у руслі неокласичного напрямку, але набір аналітичних інструментів використовується для вивчення соціальних інститутів – освіти, охорони здоров'я, що раніше залишалися поза економічним аналізом [42].

Під людським капіталом розуміють знання, навички та здібності людини, які сприяють зростанню її продуктивної сили: «людський капітал, – за визначенням більшості дослідників, – складається з придбаних знань,

навичок, мотивацій та енергії, які мають людські істоти та які можуть використовуватись протягом певного періоду з метою виробництва товарів та послуг» [43]. Він є формою капіталу, бо виступає джерелом майбутніх заробітків та майбутніх задоволень чи того та іншого разом. Він людський, тому що є складовою людини [43].

Продуктивні якості та характеристики працівника були визнані особливою формою капіталу на тій підставі, що їх розвиток вимагає значних витрат часу та матеріальних ресурсів, що забезпечують своєму власнику вищий грошовий прибуток. У наукових дослідженнях зазначається: «в останні десятиліття ідея, що капітал складається з одних лише фізичних активів, була дискредитована. На її місці поступово затверджується всеосяжний погляд, відповідно якому капіталом є будь-який актив – фізичний чи людський, що має здатність генерувати потік майбутніх прибутків» [55]. Освіта та підготовка на виробництві підвищують рівень знань людини, тобто збільшують обсяг людського капіталу. Охорона здоров'я, скорочуючи захворюваність та смертність, подовжує життя. Міграція та пошук інформації сприяють переміщенню робочої сили в райони та галузі, де праця краще оплачується, тобто де ціна на послуги людського капіталу вище. Народження та догляд за дітьми є формою відтворення людського капіталу майбутньому поколінню.

Освіта та охорона здоров'я – це фактори довгострокової дії. Продуктом процесу освіти є якісно нова робоча сила з вищим рівнем кваліфікації та компетентності, здатна до праці більшої складності. Охорона здоров'я робить людину здатною до більш інтенсивної та довгострокової праці. На відміну від них міграція та пошук інформації виступають факторами короткострокової дії. Якщо освіта та охорона здоров'я пов'язані з дійсним зростанням вартості робочої сили міграція, то пошук інформації відображає процес коливання ціни робочої сили довкола її вартості. Слід зазначити, що серед економістів, що займаються вивченням проблем людського капіталу, немає єдиного підходу щодо визначення змісту цієї форми капіталу, але

більш доречним є визначення Є. Гришної, котра в монографії «Людський капітал: формування в системі освіти та професійної підготовки» наголошує, що: «людський капітал – це економічна категорія, що характеризує сукупність сформованих та розвинених до успадкування інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, які перебувають у їх власності, застосовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливають на зростання прибутків (заробітків) свого власника та національного доходу» [70]. З аналітичного погляду саме порівняння людських продуктивних здібностей з капіталом не містять нічого нелогічного, що визнавали навіть представники марксистської політекономії. Завдяки такому порівнянню чіткіше виглядає специфіка аналізованих явищ. Але порівняння – це встановлення тотожності. Правильно й те, що простежується чітка схожість між людським капіталом та фізичним, що фактично існувало за всіх часів. Але це не повинно приховувати або анулювати особливості людського капіталу. Визнання їх відмінностей та звернення до більш адекватних засобів підвищує прогностичний потенціал будь-якого економічного аналізу загального обсягу [72].

Перелік відмінностей людського та фізичного капіталів достатньо великий. Найважливіша своєрідність людського капіталу обумовлена тим фактом, що людина та її особистий «людський капітал» неподільні. Значні наслідки має різниця між людським капіталом і фізичним щодо ступеня ліквідності. Інвестиційний період фізичного капіталу (в середньому 1,5-2 роки) значно коротший за людський [77]. Вкладення в людину завдяки освіті характеризуються тривалим інвестиційним періодом, що у своїй головній частині збігається з терміном навчання (у більшості країн він коливається в межах 12-20 років [2, с. 57]). Вкладення в освіту має більшу, ніж для звичайних капіталовкладень, ступінь ризику та невизначеності. Ці відмінності мають неформальний характер, вони впливають на процедуру ухвалення інвестиційних рішень.

З політекономічного погляду, економічна природа фізичного та людського капіталу докорінно відрізняється. З одного боку, це засоби виробництва, з іншого – робоча сила, яка своєю працею створює вартість, переносить її та зберігає. Робоча сила – об'єкт експлуатації, засоби виробництва – знаряддя експлуатації. «У тій мірі, де знаряддя виробництва самі є вартістю, матеріальною працею, вони нічого не приносять крім продуктивної сили» – відзначають вчені [10, с. 138]. Між тим людина здатна створити вартість більшу, ніж ту, що йде на відтворення її робочої сили в тому числі й на її підготовку. Дохід робітника у вигляді зарплати – пряма протилежність прибутку капіталістів. Джерело заробітної плати – праця приватна, джерело прибутку – чужа неоплачена праця.

Сучасні теоретики людського капіталу розглядають як капітал не людину взагалі, а лише набуті нею знання та здібності. Вони вважають, що людський капітал – вартість попередніх інвестицій у формування робочих навичок та компетентностей, а не цінність людини як біологічної індивідуальності [12, с. 44-45]. Це означає, що здобуття знань, процес освіти – є працею (роботою), функціонування накопиченої освіти (людської капіталу) також є працею.

Людський капітал як запас знань та здібностей, накопичених у процесі освіти, може бути реалізований лише у праці свого власника. Але оскільки будь-яка праця є громадською на сьогодні, то на її результативність впливають суспільні форми її організації, що відображають рівень та характер функціонування продуктивних сил суспільства. Отже, продуктивність та ефективність витрат, вкладених у освіту, прямо та безпосередньо залежатимуть від зайнятості кваліфікованої робочої сили в процесах громадського виробництва та відповідності їхньої освіти вимогам місця зайнятості (роботи). У зв'язку з цим набувають першочергової задачі теоретичного і концептуального переосмислення ролі та місця інституту освіти у сучасному суспільстві. Діяльність у більшості сучасних сфер є головною ланкою системи відтворення суспільного інтелекту, створення та

розповсюдження нових знань. Тому інститут освіти слід розглядати в різних аспектах: як інститут суспільства, держави та економіки країни та регіону – активний чинник розвитку людини; як інституційний центр зосередження особистостей та колективів; як складну інтелектуальну сферу керування [19, с. 4-5].

Таким чином, як інститут суспільства освіта виступає у ролі активного фактора людського розвитку – центру науки, культури, що задовольняє інтелектуальні потреби населення та здійснює підготовку кваліфікованої робочої сили, проводить наукові дослідження та впроваджує нові знання. Як інститут державної економіки освіта є споживачем економічних ресурсів, сферою застосування праці співробітників цієї сфери, виконавцем державних замовлень на підготовку кадрів. Як інститут ринкової економіки освіта продукує висококваліфіковані людські ресурси, виступає виробником інтелектуальної продукції та послуг. Як інститут регіону освіта є центром, що акумулює в собі й навколо себе інтелектуальні, культурні, наукові, комерційні, благодійні та інші суб'єкти та ресурси, комплексна діяльність та застосування яких забезпечують інтелектуальне відтворення регіону. Як центр зосередження особистостей та колективів освіта є, з економічного погляду, сферою застосування праці працівників та неекономічної зайнятості учнів та студентів, що має велике соціальне значення, зокрема для покращення поточної та перспективної ситуації ринку праці. Як складна інтелектуальна сфера управління освіта є тією рушійною силою, яка при належній організації повинна стати визначальним фактором економічного та соціального розвитку на всіх рівнях. Отже, освіта створює умови для накопичення та розвитку сукупного людського капіталу, що є не просто джерелом економічних можливостей, але характеризує дієздатність економіки на всіх рівнях. Крім того, держава через систему освіти сприяє забезпеченню найвищого рівня людського розвитку, а також соціальних гарантій особі, що опосередковано також сприяє економічному розвитку.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ ЗА УМОВ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Трансформація умов та факторів розвитку інституту освіти

На рубежі XX-XXI ст., в умовах катастрофічного загострення комплексу загроз існування людства, світова наукова думка сформувала принципово новий погляд на цивілізаційний прогрес. Нова парадигма розвитку на перший план висуває не нагромадження матеріальних благ, а розвиток людського потенціалу за збереження довкілля. Людина, її потреби та розвиток визнаються основною метою та передумовою прогресу, а отже, і змістом соціальної політики кожної держави. Таким чином, нова соціально-економічна політика України має формуватися з урахуванням не лише реалій трансформаційного процесу та особливостей ринкової економіки, а перш за все виходячи з принципів людського розвитку, його цілей та критеріїв оцінювання.

Сформовані можливі перспективи світової економіки у XXI ст. визначає характер здійснення переходу країни до нового етапу розвитку продуктивних сил: від індустріальної стадії, де спостерігалось домінування великого механізованого машинного виробництва, до постіндустріальної, де повинні мати переваги сфера послуг, наука, освіта тощо [4, с. 51]. Виробництво матеріальних благ, безумовно, зберігатиме власну значимість, яку економічна ефективність визначатиме насамперед рівнем використання висококваліфікованих кадрів, нових знань, технологій та методів управління. Отже, на перший план висуватиметься відповідний спосіб виробництва й здійснення передачі знань і, власне, сама людина – її інтелектуальний

потенціал. За розрахунками Світового банку, у складі національного багатства США основні виробничі фонди (будівлі, споруди, машини та обладнання) становить лише 19%, природні ресурси – 5%, людський капітал 76% (для людства відповідні показники, за даними ООН, склали 16%, 20%, 65%) [9, с. 181]. Тому все більша частина дослідників вважають людський капітал головним ресурсом постіндустріального суспільства, набагато ціннішим, ніж природне чи накопичене багатство [12, с. 44]. Вже зараз у більшості країн світу людський (інтелектуальний) капітал визначає темпи економічного розвитку та науково-технічного прогресу. Відповідно посилюється увага суспільства до системи освіти як основи виробництва цього потенціалу. Тут, напевно, слід зауважити, що поряд із досить детально описаним поняттям «людський капітал», що активно використовують представники економічної науки, після розширення впливу гуманітарних програм ООН набув поширення близький до нього термін «людський потенціал», що визначається так: «людський потенціал – узагальнена характеристика можливостей здійснювати різні форми та види діяльності, якими володіє або окремий індивід, або виділена за тими чи іншими (соціальними, культурними, професійними, демографічними, етнічними, територіальними) критеріями група людей, або окрема країна, або сукупність країн. Істотною є не проста наявність можливостей (здібностей), а і те, що вони реалізуються, розкриваються зовні. Людський потенціал визначається, з одного боку, властивостями та якостями суб'єкта – індивідуального чи колективного, а з іншого – тими зовнішніми умовами, у яких цей суб'єкт живе та діє» [16].

На сьогодні, на нашу думку, з двох корелятивних термінів «людський капітал» і «людський потенціал» більш «звичайним» став другий [20, с. 34]. Частота вживання терміна «людський потенціал» викликана головним чином особливостями діяльності ООН, а саме програми розвитку ООН та застосованого у ній кількісного показника – індексу розвитку людського потенціалу (або індексу людського розвитку) [20, с. 35].

Достатньо швидко термін «людський розвиток» перемістився до центру цікавості ООН, ПРООН та багатьох інших глобальних програм та організацій, причиною чого стало інтелектуальне досягнення ініціаторів та учасників ПРООН на початковій стадії впровадження цієї програми у життя – формулювання людського розвитку концепції.

Отже, інспіроване економістами «поглиблення» в визначальні особливості розвитку підприємств та організацій в умовах середини ХХ ст. спочатку змусило розглядати людину не як «гвинтик» або примітивізований «спосіб виробництва», що був поширеним у ХІХ ст. і знайшов належне відображення у працях К. Маркса та багатьох інших вчених, а як унікально складний елемент виробничих, соціальних, технічних чи комерційних систем. Термін «людський капітал» став наслідком, як висловлюються математики, «першого наближення» у створенні покращеної теорії управління складними та гетерогенними (неоднорідними за природою) системами. Всі інші вказані вище поняття та концепції стали логічним розширенням поля досліджень та удосконалення принципів та методів управління діяльністю дедалі більше розлогих систем – від великих національних та транснаціональних компаній аж до напрямку людства на шлях стійкого чи екобезпечного розвитку. Хоча більшість подібних питань не стосуються безпосередньо поточної діяльності мережі навчальних закладів усіх рівнів, але вже в іншому наближенні, до центральних і особливо важливих для успішної розв'язки, входять завдання модернізації освітніх систем з урахуванням необхідності підвищення національного людського потенціалу та ефективності трансформації цього зростання в економічно-соціальні зміни, успіхи держави на світових ринках, підвищення якості та безпеки життя (названі параметри привертають все більшу увагу вчених, які намагаються створити надзвичайно вдосконалені засоби вимірювання якості та безпеки життя в кількісній шкалі заради порівняння всіх країн світу [24, с. 55]). Значення людського капіталу, що зростає в наші дні, пов'язане з посиленням ролі освіти в політичному, соціальному, економічному розвитку,

із серйозними змінами у взаємодії суб'єктивного та об'єктивного факторів виробництва, збільшення важливості отримання якісної та тривалої освіти з метою формування якомога вищої та якісної громадянської та виробничої компетентності.

Перетворення людського фактора на провідну й визначальну продуктивну силу щодо речового фактора відбувається із середини ХХ ст. ще й тому, що зменшився годинний лаг, тобто різниця в кількості років, необхідних для зміни технологій і підготовки кадрів. Раніше радикальні технічні зміни у громадському виробництві відбувалися приблизно через 35-40 років, а тому знань, отриманих у навчальних закладах, вистачало майже на все трудове життя спеціаліста, і для навчання було достатньо в середньому 6-8 років [26]. У сучасних умовах середній період оновлення технологій і техніки скоротився до 4-5 років, а в найбільш швидкозмінних (або «проривних») галузях – до 2-3 років, причому необхідність оновлення диктується не так фізичним, як моральним старінням [30, с. 33]. А термін підготовки кваліфікованих працівників зріс до 14-18 та більше років. Якщо ж додати до періоду професійної підготовки ще й попереднє – загальнорозвиваюче – навчання, то у провідних країнах світу частина первинного освітнього процесу у житті громадян коливатиметься в інтервалі 18-22 років [30, с. 34].

У ХІХ – першій половині ХХ ст. від переважної більшості професіоналів потрібно в першу чергу міцно засвоїти певний обсяг знань, сформувати досить певні навички та вміння, чітко виконувати свої обов'язки відповідно до певних правил. Щодо сучасного виробництва, його ефективність у вирішальній ступені залежить від ініціативи та творчого підходу до справи всіх її учасників – робітників, інженерів, менеджерів. Кожен із них повинен не тільки виступати кваліфікованим користувачем технічних пристроїв та технологій, що безперервно оновлюються та удосконалюються, а й постійно брати участь у їх удосконаленні, шукати

принципово нові, дедалі плідніші технічні, організаційні, економічні та соціальні рішення [34].

До найважливіших сучасних закономірностей, властивих більшості країн, належить інтелектуалізація економічного та взагалі суспільного життя. Виявляється цей процес подвійно: зростає не лише роль таких сфер як освіта та наука, а й значення інтелектуальної діяльності усередині інших галузей господарства. Обидві тенденції сприяють формуванню та удосконаленню освітнього, професійного, наукового та духовного потенціалу суспільства та є найважливішими факторами соціально-економічного розвитку. Дослідження цього питання неодноразово проводили вітчизняні та зарубіжні вчені [38, с. 52], але отримані ними результати стосуються періоду «невідомості» нано- та інших технологій, 6-го та 7-го технологічний рівнів, а також початкових стадій глобалізаційних та інтегративно-регіональних процесів [38, с. 53]. Тому, на наш погляд, питання діяльності та трансформації освіти в умовах соціально орієнтованої ринкової та інноваційної економіки вимагає подальшого вивчення.

Відповідно до теорії людського капіталу в умовах ринку сформовані можливості індивіда до праці. Оскільки здібності до праці у сприятливих умовах (відповідно до віку, уявлення можливостей для навчання тощо) мають властивості накопичуватися, соціальні складові (демографічні, характеристики фізичного та психологічного здоров'я, освіта та виховання, культура) також мають капітальну природу, тому що вони визначають ступінь затребуваності індивіда на ринку праці. Розмір вкладень (інвестицій) в людський капітал, тобто забезпечення здоров'я, в освіту і культуру, прямо впливають на зростання продуктивності праці та одержувані доходи працівника. У свою чергу це веде до зростання суспільного багатства, тобто економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни.

Недостатній облік значення елементів людського капіталу негативно впливає на економічне зростання. Наприклад, загальноновизнано, що високий рівень освіти та професійної підготовки є фактором зростання економіки, що

скорочує розрив між попитом та пропозицією різних видів праці. Крім того, сучасність висуває дедалі жорсткіші вимоги до якості людського капіталу. Зменшення уваги до освіти сьогодні може викликати серйозні витрати для держави на перспективу: погана освіта та низька кваліфікація різко знижують шанси працівника на ринку, збільшують ймовірність попадання в розряд з низьким прибутком або повністю маргінальних категорій населення, отже, вимагають вищої частки державних витрат для їх подальшого соціального захисту та підтримки.

Однак у трансформаційній економіці, де ще немає чіткого господарського механізму раціонального використання матеріальних та, особливо, нематеріальних виробничих ресурсів можуть виникнути протиріччя між цивілізаційно-привабливими цілями реформ та припущено-реальним рівнем добробуту індивіда. З іншого боку, ринок і справді створює можливості для розвитку приватної ініціативи та отримання відповідного особистого прибутку, що у сукупності гарантує рівновагу економіки, економічний розвиток та високий рівень використання ресурсів. Звідси випливає завдання держави в умовах перехідної економіки: забезпечити оптимальне використання факторів виробництва та створити таку систему перерозподілу, що могла б максимально ефективно забезпечувати участь індивіда у формуванні та використанні суспільного багатства [41]. Ця система гарантуватиме певний рівень життя (мінімум культурного існування) кожної конкретної людини.

Як зазначалося, Концепція людського розвитку стала основою першої Доповіді про світовий людський розвиток 1990 року (ці доповіді нині щорічні, але щоразу мають якусь домінуючу тематику [89]). Вона трактує людський розвиток як мету та критерії суспільного прогресу, як спосіб збільшення доходу, що набуває цінність лише тоді, коли реально впливає на добробут людей.

Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей – людина має прожити довге життя, не хворіти, бути

освіченою, користуватися політичними та економічними свободами, правами людини, громадською повагою до особистості. Основною метою розвитку визначається постійне зростання якості життя всього населення. За минулі 30 років темпи економічного зростання недостатньо співвідносилися з покращенням таких важливих показників розвитку, як політична та соціальна стабільність, освіта, тривалість життя, дитяча смертність, гендерна рівність тощо.

Пріоритети людського розвитку протистоять нестримній гонитві за виробництвом ВВП та споживанням, сприяють укоріненню помірному відношенню до природи, збереженню та відновленню навколишнього середовища. Людський розвиток, що має на меті забезпечення гідного життя для всіх людей, сприяє подоланню бідності, а отже, подолання нерівності, становлення та розвитку демократії, збереженню соціальної та політичної стабільності в суспільстві. Визначальною тезою концепції людського розвитку є положення про те, що «люди не потребують нескінченно високого доходу для забезпечення гідного життя» [89]. Вищий дохід загалом сприяє розширенню людського вибору, але цей вплив знижується зі збільшенням доходу відповідно до принципу спадної граничної корисності. Основні положення концепції людського розвитку пропонують саме такі напрями дій щодо оптимізації взаємозв'язку між економічним зростанням і людським розвитком у практичній політиці представлені:

- 1) збільшенням рівня та обсягів інвестицій у сферу освіти, охорони здоров'я, професійної підготовки, що сприяє кращій реалізації здібностей людини та її участі у процесах виробництва та розподілу відповідних благ;

- 2) більш справедливим розподілом доходів і національного багатства, що забезпечуватиме належний рівень матеріальної бази розвитку широких верств населення і протидіятиме концентрації ресурсів у нечисленних груп;

- 3) збалансованістю відповідних соціальних витрат і зміцненням економічної основи соціальної сфери, диверсифікацією джерел її фінансування;

4) розширенням можливостей людей здійснювати власний вибір у політичній, соціальній та економічній сферах, в першу чергу тих груп населення, що з різних причин мали обмежені можливості (жінки, мігранти, етнічні меншини) [84, с. 33-34].

Людський розвиток може трактуватися і щодо зростання здібностей людини, її можливості досягти певної мети. Формування здібностей залежить від застосування наявних економічних, соціальних та політичних можливостей, наданих соціальним та природним навколишнім середовищем, від доступності необхідних ресурсів тощо. Звичайно, матеріальні ресурси є саме способом, хоча й дуже важливим, людського розвитку, тоді як результат використання цих ресурсів, його відображення у сформованих людських здібностях, є кінцевою метою [89]. Таким чином, у фокусі людського розвитку знаходиться людина з її потребами. Концепція визначає задоволення не лише фізичних, а й духових потреб людини. Розвиток означає постійне розширення можливостей задоволення потреб. А ще важливішою категорією цієї Концепції є поняття «вибір», що є «наявністю широких можливостей для реалізації власних здібностей кожною людиною за умови вільного вибору своїх цілей, максимального заохочення із боку держави» [79, с. 22]. Це основна ідея людського розвитку, вона значно ширше охоплює всі межі співіснування та співробітництва людини та держави, ніж інші концепції соціально-економічного розвитку [73, с. 22].

Сучасна система освіти у своєму загальному вигляді сформувалася у минулому столітті. Але стрімкі зміни сучасного світу більше доводять неможливість збереження непорушної структури організації освіти. Традиційний порядок доступу до знань визначається необхідністю періодичного оновлення, продовження освіти та професійної підготовки, а з іншого боку – поширенням загальної інформації засобами масової інформації. Необхідність якісних змін в освіті, зумовлена соціальними перетвореннями, що орієнтують розвиток суспільства у напрямку загальнолюдських, гуманістичних цінностей. Формування інформаційної

хвилі людської цивілізації докорінно змінює дійсність і способи життєдіяльності людей, що вимагає кардинальних змін у системі освіти, формах, засобах, термінах впливу на особистість людини, основи організації, управління та фінансування освітньої діяльності.

Система освіти, створена в нашій країні протягом ХХ ст., незважаючи на добре поставлену та організовану виховну функцію, все-таки орієнтувалася переважно на формування кваліфікованих кадрів для потреб економіки, гіпертрофованої у бік переважного розвитку галузей важкої промисловості та військово-промислового комплексу. В умовах зростаючої ролі знань має бути переосмислена проблема охоплення населення освітою, що означає можливість ефективного загального доступу населення до освіти, що у свою чергу обґрунтовується на гармонійному розвитку особистості. Світовий досвід доводить, що загальною тенденцією розвитку країн світу є підвищення середнього рівня освіти населення, неодмінною умовою працевлаштування стає наявність не лише 8-9 років загальної освіти, а й повної загальної середньої та професійної освіти. Зростають й межі охоплення молоді вищою освітою, майже універсальними стають 2 роки навчання у коледжах [89].

Одночасно проблема досягнення загального доступу населення до освіти всіх рівнів повинна розглядатися тільки в комплексі з іншими соціальними та економічними проблемами. Крім складнощів суто фінансового порядку, загальне охоплення освітою на післяшкільному рівні може проявитися в ослабленні функції освіти як засобу відбору на ринку праці та засобу соціальної мобільності. Якщо раніше освіта була тісно взаємопов'язана з поняттям соціальної мобільності, тобто мобільності між поколіннями, то її поширення означає помітне ослаблення для багатьох людей передумов для досягнення кращого майбутнього, гарантії кар'єрного зростання та майже безпроблемного досягнення вищого стану в суспільстві.

Крім того, розвиток освіти на основі загального доступу до навчання повинен відбуватися паралельно з тенденціями та динамікою економічного

розвитку. Поширення вищої освіти в умовах ігнорування економічного стану суспільства може мати негативні наслідки. У багатьох країнах поширення освіти разом із жорстокістю ринку праці спричинило добре відомий феномен знецінення дипломів, коли випускники вищої школи працюють на робочих місцях, що традиційно займали особи із середньою освітою. Останні займають місця, які мають лише початкову освіту, а особи з початковою освітою стають першими кандидатами у безробітні.

Здійснюючи відповідний аналіз сучасного рівня людського розвитку й формулюючи концепцію, встановлюють чотири основні пріоритетні напрямки людського розвитку в нашій державі, зокрема:

1) підвищувати роль кожної окремої людини в суспільстві, розширювати її власні можливості за власним бажанням вирішувати власну долю, тобто самостійно приймати рішення та нести самостійну відповідальність;

2) забезпечувати соціальну справедливість щодо кожної людини – під час розподілу та оплати праці зважаючи на її якість, інтенсивність та кількість, у доступі до освіти, до послуг охорони здоров'я, роботи й соціальних благ;

3) прагнути досягти повної продуктивної зайнятості, що на відміну від сучасного становища забезпечуватиме не лише соціальний статус, а й благополуччя працівників, стимулюватиме легальну ефективну діяльність, а не орієнтацію на тіньову економіку;

4) прагнути досягти екологічної безпеки, що передбачатиме два основні напрями: по-перше, ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи та наслідків нераціонального використання природних ресурсів; по-друге, розробку відповідних комплексних заходів, що унеможливить повторення у майбутньому будь-яких техногенних катастроф [65, с. 134].

Базовими принципами концепції людського розвитку має бути не постійне надання жebraкам та країнам гуманітарної допомоги, а стимулювання їхнього розвитку, підвищення їх ролі в суспільстві,

розширення можливостей вибору способу життя, можливостей прийняття рішень щодо своєї долі, а водночас і посилення відповідальності за прийняте рішення та його виконання.

Будь-яка серйозна трансформація суспільства, у сфері економіки чи політики, неможлива без активної підтримки із боку населення. Слід особливо наголосити на тому, що з частиною характерних для України та інших пострадянських держав проблем зустрічалися окремі країни західного світу та більшості країн Азії, Африки та Південної та Центральної Америки. Тому корисними для вирішення наших негараздів теоретичне доопрацювання та практичний досвід слід шукати не тільки в наукових працях творців теорії людського капіталу, а й у досягнення таких європейських країн, як Фінляндія та Ірландія, значний прогрес яких за останні 20-30 років має основу концентрацію всіх ресурсів на підвищення якості людської потенціалу та збільшення національного людського капіталу [54, с. 44-45].

В умовах ринкової економіки освіта, особливо вища, стає насамперед сферою формування людського капіталу. Наявність в особи високого рівня освіти за затребуваною на ринку праці спеціальністю забезпечує їй раціональну зайнятість, що означає можливості працюючого громадянина забезпечити собі гідний рівень життя сумлінною працею. Іншими словами, маючи пристойний заробіток за висококваліфіковану сумлінну працю, людина зможе задовольнити свої потреби та потреби своєї сім'ї в таких важливих соціальних благах, як раціональне харчування, гарне житло, оздоровлення, здобуття та підвищення рівня освіти, самовдосконалення, народження, виховання та навчання дітей та багато іншого [44, с. 7]. Тобто ефективність освіти у ринковій економіці означає ефективність зайнятості для основної активної частини населення, що практично створює можливості для забезпечення високої якості життя без допомоги держави.

Варто наголосити, що освіту в командно-адміністративній економіці взагалі характеризувалося такими основними ознаками: гарантована, планова, обов'язкова, немобільна, орієнтована на потреби масового

індустріального виробництва, насамперед військово-промислового. Однак, освіта тим часом, було достатньо якісною та доступною.

У процесі кардинальних соціально-економічних перебудов в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. характер освіти зазнав суттєвих як позитивних, так і негативних змін під дією різних чинників. Основні з них можна згрупувати такими блоками:

– ринкові перетворення викликали такі позитивні зміни у сфері освіти, як бурхливий розвиток нових форм та видів навчання, освітньої мобільності, що, у свою чергу, виявилось в масовій орієнтації на вищу освіту (зокрема й другу). Насамперед всього, у сфері економіки, підприємництва та права. Так виникло багато приватних навчальних закладів, суттєво зріс попит на вищу освіту, і ці, загалом позитивні фактори, без належного державного регулювання справили значний негативний вплив, що виявилось у зменшенні вимог ВНЗ до абітурієнтів та студентів, можливості отримання диплома про вищу освіту без належних знань, у знеціненні вищої освіти [56, с. 70]. Крім того, суцільна комерціалізація вищої при суттєвій диференціації доходів населення ускладнило можливості для її отримання представниками бідних верств українців, відбулися також інші зміни, що суттєво знизили ефективність освіти (корумпованість владних структур, погіршення структури зайнятості та ін.);

– безпрецедентна відкритість української економіки, глобалізація соціально-економічного життя довела до створення міжнародних навчальних корпорацій, що загалом мало позитивний вплив на сферу освіти. Водночас в Україні активно пройшло «вимивання» робочих місць, що передусім вимагають кваліфікованої освіти й все більше збільшувалася незатребуваність людського капіталу, що викликало сплеск трудової еміграції, окремо інтелектуальної. Ці фактори мали негативні наслідки у розвиток освіти [68, с. 40];

– науково-технічний прогрес робить переважно позитивний вплив на сферу освіти; відбувається швидка комп'ютеризація освіти, розширення

інформаційних технологій, засобів телекомунікацій тощо. Це є причиною поступового створення нових робочих місць та професій висококваліфікованої праці, появи та поширення нових вимог щодо знань та вмінь працівників, високого рівня та постійного підвищення кваліфікації у нових видах діяльності на передових підприємствах [46, с. 54]. Одночасно з'явилися умови для поширення нестандартних видів навчання, дистанційної освіти, що, відкриваючи нові можливості, принесли також і загрози у вигляді недобросовісного навчання, списування, несамостійного виконання кваліфікованих робіт, що знизило якість підготовки спеціалістів;

– під впливом державного регулювання відбулася небачена раніше на радянському просторі демократизація економіки, зайнятості та освіти, що є найвагомим здобутком 90-х років ХХ ст. в цій сфері [41]. Громадяни отримали широкі права та свободи: вільно обирати зайнятість (або незайнятість), її форму, місце роботи, вільно їздити по світу, в тому числі й з метою здобуття освіти, працювати та навчатися одночасно, у тому числі з кількох спеціальностей та багато іншого. Одночасно результатом державного регулювання (чи нерегулювання) стали і такі негативні наслідки в освітній та соціально-трудовій сфері представлені критичним зменшенням соціальних гарантій, скороченням фінансування соціальної сфери, зменшенням трудових доходів та посиленням податкового тиску на громадян [52, с. 55]. Все це викликало різке падіння доходів та рівня життя більшості населення, а на сфері освіти відобразилося суцільною комерціалізацією, економічно вимушеним компромісом між бажаними та досяжними формами й видами навчання та іншими негативними тенденціями.

Внаслідок дій зазначених та інших факторів відбулася суттєва трансформація освіти. Наприкінці 90-х років ХХ ст. освіта в Україні загалом характеризувалася такими основними ознаками:

- негарантована (обмежена матеріальними можливостями сім'ї);
- мобільна (хоча ще й недостатньо);

– неефективна (оскільки за умови хронічного державного недофінансування і низького рівня життя орієнтується на не найвищі результати, а на економні витрати);

– зорієнтована на потреби навчальних закладів [31, с. 70].

Основним досягненням перехідного періоду у сфері освіти стали її демократизація і розширення різних форм. Основними втратами – зменшення вимог щодо її якості та ефективності. На нинішньому етапі економічного розвитку, що характеризується в Україні суперечливими тенденціями (з одного боку – рух у бік економіки знань та постіндустріального розвитку, а з іншого – погіршення структури економіки, зайнятості та попиту на ринку праці), забезпечення сучасної, доступної освіти, постійне підвищення її ефективності може й має стати тією провідною силою, що призведе до поступового переходу України від перехідного стану до соціально орієнтованого суспільства.

Основна роль у забезпеченні прогресивних перетворень у сфері освіти належить таким група факторів, як:

1) зважене державне регулювання, що стає основним у забезпеченні соціальної орієнтації економіки загалом і, окремо, освіти. Можна виділити такі основні напрямки впливу держави на підвищення ефективності освіти:

– створення сприятливого економічного клімату, подолання корупції та детінізації, зміцнення взаємозв'язку між кваліфікацією працівників та рівнем їхньої заробітної плати;

– збільшення державних інвестицій у розвиток соціальної сфери;

– державний протекціонізм на ринку праці, створення нових ефективних робочих місць у державному секторі та заохочення до таких процесів у недержавному секторі економіки, що сприятиме затребуваності освіти високої якості;

– ослаблення податкового тиску як на найманих працівників, так і на роботодавців, що розширить їхні можливості для інвестицій у людський капітал;

– заохочення громадян та роботодавців до здійснення таких інвестицій тощо [28].

2) інтелектуалізація економіки, праці та суспільного життя загалом, що на наступному етапі має стати найактивнішим позитивним чинником трансформації освіти. Під її дією буде підвищуватись значення людського капіталу, буде зростання попиту на інтелектуальну працю, розширюватимуться нові технології навчання, розвиватимуться нестандартні форми освіти, збільшуватимуться вимоги до кваліфікації працівників тощо. Розумова, творча роль людини і в навчальному закладі, і на виробництві зростатиме. Це спричинить подальше нарощування попиту на інтелектуальну творчу працю, висококваліфікованих працівників, здатних постійно вчитися, освоювати та створювати нове. Людський капітал стане самим ефективним ресурсом та визначальним фактором економічного розвитку, що спричинить необхідність та економічну ефективність освіти вздовж всього життя як суттєвого нарощування соціальних інвестицій. Разом з тим освітня політика на перспективу має запобігти виникненню проблеми зайнятості низькокваліфікованих та недостатньо мобільних громадян [38, с. 50];

3) глобалізація економіки та суспільного життя в цілому – процес, що сприяє поглибленню розподілу праці, більш ефективному розподілу та використанню ресурсів у світовому масштабі, потенційно має супроводжуватись позитивними змінами (посилення на ринку праці позицій висококваліфікованих працівників, підвищення продуктивності праці та життєвого рівня населення), що створить необхідні передумови у розвиток освіти. Вхідження України до Болонського процесу забезпечить європейські стандарти якості освіти, розширить можливості учнів та студентів. Однак необхідно передбачити відволікання потенційних загроз глобалізації, що можуть опинитися в країні «вимиванням» найкращих викладачів та студентів, інтелектуальною еміграцією, «розмиванням» освітньої та економічної культури та навіть національного способу життя, що формувалися десятиліттями [41];

4) структурна трансформація економіки, що матиме позитивний вплив на освіту за умови, якщо відбуватиметься на основі інноваційного оновлення, спрямовуватиметься на пріоритетний розвиток тих галузей та видів виробництва, що визначають перехід до постіндустріального суспільства. У такому разі вона супроводжуватиметься подальшою диверсифікацією форм та видів освіти, збільшенням зайнятості у сфері нематеріальних (насамперед інтелектуальних) послуг, підвищення мобільності освіти, покращенням освітньо-кваліфікаційної структури зайнятих, посиленням навчальної мотивації населення та ін.

Отже, утвердження ринкових взаємовідносин, становлення демократичної держави, інноваційний розвиток економіки та формування сучасного суспільства зумовлюють зміну цільових настанов освіти як соціальної системи та активного чинника людського розвитку: не забезпечення потреб держави фахівцями різних професій та рівнів кваліфікації, не реалізація комерційних цілей навчальних закладів та їх приватних власників, а задоволення різноманітних освітніх потреб людини заради її розвитку та самореалізації, а також для забезпечення її конкурентоспроможності на ринку праці. За умови успішних дій названих факторів характерно для межі тисячоліть негарантована, неефективна, орієнтована на потреби навчальних закладів освіта в Україні має докорінно трансформуватися. Освіта у соціально орієнтованій ринковій економіці характеризується такими основними ознаками: ефективність, мобільність, орієнтація на потреби людини, регулювання державою.

Таким чином, приходимо до висновку, що для забезпечення соціальної орієнтації сучасного суспільства державна освітня політика є вкрай важливою і тому має носити комплексний характер та бути націленою на досягнення поставлених перспективних цілей у цій сфері: забезпечення доступності, високої якості та прогресивного випереджувального розвитку сфери освіти для задоволення все зростаючих освітніх потреб населення та підготовки висококваліфікованих працівників. Це стане передумовою не

тільки реалізації прав громадян на розвиток, гідну працю та досягнення високого рівня життя населення, а й загальним соціально-економічним відродженням держави.

2.2. Орієнтація освіти на потреби сучасного суспільства

Для кардинального оновлення освітньої системи необхідно докорінно переглянути концептуальні принципи та функції освіти в новому суспільному контексті та здійснити її структурно-організаційну перебудову. У цьому головний зміст реформи, її самий важливий напрямок. Важливо не тільки запозичувати технології освіти з інших культур, а й забезпечити під час оновлення відтворення та збереження власних самобутніх форм, методів, структур тощо. В адміністративно-командній системі вища освіта в першу чергу виконувала функцію підготовки фахівців для народного господарства. Звідси і зарегламентованість кількісних та структурних показників випуску спеціалістів. Тоді це було виправдано хоча б тим, що єдиним джерелом функціонування освіти виступали бюджетні кошти, а в частині підвищення кваліфікації та освіти кадрів – відрахування коштів державних підприємств, тобто, знову ж таки державні кошти. В таких умовах державні органи брали на себе зобов'язання повного розподілу фахівців з робочих місць, оскільки держава адміністративно регламентувала розвиток галузей народного господарства [10, с. 138].

Виконуючи свою основну функцію, освіта сприяла виконанню гуманітарних функцій – повною мірою готувало своїх випускників бути в стані систематично поповнювати свої знання, хоча практично безмежна зарегламентованість навчальних планів та програм, дозований доступ до інформації стримували ці процеси. Перехід до ринкової економіки змінив механізми державного регулювання всіма сферами життєдіяльності

суспільства. Неможливість для державних органів адміністративно впливати на всі, що відбуваються в країні процеси та непередбаченість, нестабільність ринкових ситуацій призвели до неспроможності забезпечити державний розподіл випускників вищих навчальних закладів. За таких умов освіта почати виконувати деякі інші функції.

Освіта повинна вже забезпечити не стільки отримання певної спеціальності, скільки задоволення потреб користувачів освітніх послуг, які бажають стати:

- здатними приймати раціональні, компетентні рішення у будь-якій сфері діяльності;
- продуктивними працівниками на майбутньому робочому місці;
- генераторами нових ідей у своїй галузі діяльності;
- активними, відповідальними громадянами власної держави;
- активними учасниками світових економічних, соціальних та політичних процесів [20, с. 55].

У межах суспільства, що отримало назву інформаційного, освітня система є основним соціальним інститутом, що зміцнює суттєві зв'язки освіти та суспільства в цілому. Але при цьому зростає особистісна складова суспільного прогресу, а отже, зміні підлягає як форма, так і зміст освітніх процесів, структура взаємодії суб'єктів та, головне, функціональне призначення системи освіти [22].

Ще у XIX першій половині XX ст. абсолютна більшість представників нових генерацій отримували професію чи безпосередньо на робочому місці, або від батьків, у сім'ї (виняток – дуже маленька кількість студентів установ університетського чи подібного рівня) [22]. У сучасних умовах вимоги ринку праці стали настільки високі, що спеціальність доводиться здобувати в межах офіційно визнаної освітньої системи – мережі середніх та вищих навчальних закладів. Саме ці зміни можна вважати тією провідною рисою, що й відрізняє «старі» освітні системи від сучасних.

Ще одна зміна – підвищення прямого економічного внеску національного освітньо-наукового комплексу. Вже зараз від 40 до 70% приросту національного доходу забезпечується за рахунок приросту знань та рівня освіченості населення [26]. Відбувається прискорена інтелектуалізація майже всіх виробничих сил суспільства, й на цьому фоні освіта починає відігравати роль головного фактора в перетвореннях рушійних сил розвитку суспільства.

Перехід до стадії розвитку економіки, де знання є одним з ключових факторів, оскільки розвинене суспільство освоїло можливості як створення знань, так і перетворення їх на джерела прибутків шляхом трансформації інновацій у товар, актуалізував проблеми розвитку освіти загалом і особливо вищої освіти. Останнє є вирішальним чинником як збереження, так і примноження знань.

Динамічний імпульс розвитку освіти надає стимулів конкуренції, що допомагає створенню та розвитку альтернативних педагогічних концепцій, інноваційних моделей навчальних закладів, інтенсивної розробки та впровадження нових методик, підручників, програм тощо [27]. Конкуренція сприяє формуванню варіативності освіти, завдяки чому підвищується динамічність системи, її гнучкість, адекватність реакції, пристосування до ринкових вимог. Це є показником економічної віддачі освіти.

Становлення сучасного суспільства та економіки знань супроводжується появою нових галузей та зростаючою інтелектуалізацією виробництва. Тому ефективність промислового виробництва нині суттєво визначається розвитком науки та рівнем вищої освіти, а забезпечення її функціонування вимагає більш освіченого та спеціально підготовленого персоналу. Відповідно, вирішення цих проблем стає інтересом практично кожної сучасної держави, якій потрібні гарантії стабільності.

Сучасні демократичні процеси в Україні страждають від правого нігілізму та політичної апатії населення, інертності електорату та низької ефективності колективних демократично-представницьких органів, що

значною мірою є наслідком недостатньої взаємодії держави та освіти. Вирішення питань щодо підготовки фахівців, що за своїм інтелектуальними та професійними якостям відповідають потребам часу, безпосередньо пов'язане з виконанням такої соціально-економічної функції освіти, як розвиток науково-технічного потенціалу [89]. Ця функція полягає, перш за все, в здійсненні університетами та іншими ВНЗ наукових досліджень та підготовку ними наукових кадрів. Ефективність її реалізації залежить від стану наукового потенціалу самої системи вищої освіти та ефективності її використання.

Наукове забезпечення розвитку суспільства та освіти надзвичайно швидко прогресує в країнах, які вважають концентрацію ресурсів у наукових дослідженнях найвищим суспільним пріоритетом. У контексті відкритості світу та глобальних процесів у розвинених країнах можна говорити про «країни – суб'єкти відкритості», що здійснюють вплив (інформаційний, техногенний, ресурсоспующоючий) на світові процеси [28]. Відкритість кордонів для талановитих, висококваліфікованих спеціалістів – надія промислово розвинених країн зберегти високі темпи розвитку та професіоналів, незатребуваних певною країною. Саме привабливість реалізувати себе в інших країнах та забезпечити гідне існування собі та своїй сім'ї стає основною причиною виїзду за кордон у країни, де створені найсприятливіші умови для розкриття інтелектуального потенціалу людини. Такі процеси означають для країн загрозу втрати національної самобутності народів, оскільки глобалізація є керівною уніфікацією їхнього соціального середовища. З іншого боку, це шанс для інших народів мобілізувати свої внутрішні ресурси збереження своєї ідентичності, виробити механізми саморозвитку та самовиживання.

Розвиток сучасних електронних засобів комунікації створив нові можливості інформаційного впливу на духовні та соціальні процеси у світі, на фізичні процеси у соціумі, змінило його темпи, перетворило інформацію на стратегічний ресурс цивілізації. Це дало можливість упорядкувати

спрямованість дій цих процесів та окреслити межу об'єкта дії, у центрі якого опинилася людина. Саме людина, і особливо людина-професіонал, стала в розвинених країнах важливою національною цінністю. Але цю цінність треба постійно нарощувати.

Глобалізація є однією з форм перерозподілу інтелектуальних та професійних ресурсів. Це спосіб акумуляції професійного інтелекту в тій країні, яка не тільки гостро потребує його, але й за рахунок своїх матеріальних ресурсів здатна надати йому найкращі умови для існування. Концентрація «світового інтелекту» визначає темпи розвитку країн та центри, що формують глобальні параметри порядку. Для одних країн і народів – це найважливіша умова нових перспектив у розвитку та розширенні зони своїх життєвих інтересів, а для інших – реальна загроза розпаду та втрати суверенітету [33, с. 72]. Важливим фактором, що примушує, що детермінуватиме зміну більшості характеристик освітніх систем, стане перехід від шкідливих для біосфери індустріальних технологій до нешкідливих, з групи нано-, піко- та фемтехнологій. У постіндустріальній економіці вміння та здібності людини, весь її інтелектуальний, психофізичний і соціокультурний потенціал і навіть духовний стан перетворюються на основний виробничий ресурс. Саме практичне застосування знань у процесі створення високотехнологічної продукції стає основним джерелом додаткової вартості.

Таким чином, перетворення знань і здібностей людини на основне джерело багатства робить людину та її високоякісну працю провідним фактором розвитку постіндустріальної економіки та сучасного суспільства. Суспільство стає економічно зацікавленим у розвитку людської особистості, що перетворюється на визначальну економічну цінність і потребу в належній турботі та створенні комфортних умов, у тому числі сприятливого навколишнього середовища.

Стрімкі зміни у структурі, технології, організації виробництва та споживання товарів та послуг, глобалізації та соціальних змін «вимагають від

індивіда якісного нового рівня освіти, постійного оновлення знань та навичок протягом усього життя» [41]. Важливо знати, що це суспільство на відміну від, скажімо, соціалізму є суспільством не рівних громадян, а рівних можливостей. Звичайно, як і в кожній соціальній структурі, тут будуть і багатші, й бідні, проте останні завжди матимуть стимул для саморозвитку (навчання протягом життя), використовуючи нові можливості інформаційного суспільства. Щодо групи «багатших», то в жодному одному випадку не йдеться про окрему групу «осіб вищого класу» (або ж сучасних «олігархів»), що повністю контролюватимуть віртуальний простір. Багатими ставатимуть ті, хто насамперед постійно використовуватиме інформацію як необхідний ресурс сучасного розвитку. На думку Д. Белла, багатим вважатиметься той, хто наголосить на «інтелектуальних здібностях», а не на будь-якому іншому (наприклад, на ручній праці – як в аграрному та індустріальному суспільстві) [44, с. 9]. Отже, припинення і навіть уповільнення саморозвитку (організації, спільноти, групи, індивіда) буде означає програш у конкурентній боротьбі, й навіть автоматичний перехід до класу «бідних», повернення до межі індустріальної епохи. На вищому рівні йдеться, звичайно, про міждержавну політичну боротьбу, а в економічному плані – про глобальну конкуренцію та розподіл ринків та ресурсів.

Якщо ж провести економічний аналіз ефективності використання знань у промисловому секторі, то отримаємо результати, що красномовно характеризують ситуацію залучення прогресивних наукових розробок (цифри за даними Держкомстату України), а саме:

- 1) наукомісткість виробництва як ілюстрація рівня використання у промисловості загальної маси потенційно прийнятних для введення результатів діяльності наукової сфери в Україні продовжує безперервно зменшуватись;

- 2) загальна маса прогресивних наукових досягнень, що стосується техніко-економічних характеристик належать до галузі високих технологій,

не набула ознак найменшого збільшення їх кількості та інтенсивності використання у секторі високих технологій сучасної промисловості;

3) відповідно до результатів міжнародних статистичних порівнянь економічна ефективність використання знань в Україні в 4-5 разів менше за відповідний аналог в економічно розвинених країнах [55].

Можна з високою достовірністю прогнозувати, що, незважаючи на активний державний вплив на сферу якісного відображення кадрового потенціалу сучасної вітчизняної науки та освіти перед економікою країни, з'явиться загроза не тільки втрати можливості успішної реалізації нової моделі розвитку суспільства, а також збереження критичної маси базових інновацій світового рівня. Найбільш виразні негативні наслідки виробничого та наукового розвитку України років незалежності полягають у втраті країною можливості успішно створювати та використовувати нові технології, збільшувати людський потенціал на основі впровадження надвисоких технологій. Невипадково ми не входимо до переліку світових лідерів з «інновацій», немає України й у світових рейтингах цього типу, і в переліках тих держав, що продукують більш-менш значну кількість якісної наукової продукції [59].

Очевидно, що людство у XXI ст. у разі глобального перерозподілу інтелектуальних ресурсів та взаємодії за допомогою сучасних інформаційних технологій знайшло новий спосіб розділу територій (природних багатств), підштовхування до вимушеної спеціалізації «країн – об'єктів відкритості» (сировинні, переробні регіони тощо), зумовлені політикою держав. Якщо у минулому держави та імперії розвалювалися і зникали з історичної арени в результаті війн, конфліктів правлячих еліт, невдалого державного управління, то в майбутньому це можна зробити за допомогою управління відпливом кадрового потенціалу суспільства. Не тільки усвідомлення цієї ситуації, а також розробка адекватних заходів з боку керівництва країни є умовою збереження нашої вітчизняної спільноти у майбутньому.

Відкритість країн стає об'єктивною закономірністю сучасного цивілізаційного розвитку. Користуючись слабкістю соціальних носіїв культури економічно ослабленої чи відсталогої країни, розвинуті країни розширюють свої матеріальні та інформаційні можливості впливу на них. Така цілеспрямована дія державних структур однієї країни, а іноді й світових центрів управління, на політичне та духовне життя іншої часто називають прихованою ситуативно-регулюючою дією «країн – суб'єктів відкритості» на «країни – об'єкти відкритості». Причому щоразу політика, бізнес, наука, культура та освіта «країн – суб'єктів відкритості» прагнуть максимально реалізувати свої цілі, закріпити свої переваги, відстояти свої інтереси. І було б наївно думати, що «країни – суб'єкти відкритості» втратять шанс використати свої переваги перед «країнами – об'єктами відкритості» [70]. Крім того, маючи великі фінансові та інтелектуальні ресурси «країни – суб'єкти відкритості» можуть знаходити і знаходять компроміси між собою, об'єднуючи зусилля та діючи корпоративно щодо «країн – об'єктів відкритості». Часто до деяких із них застосовують патерналістичну політику.

Безперечною перевагою України був і є інтелектуальний, кадровий потенціал [81, с. 105]. Його поєднання з природними можливостями створює реальні передумови, щоб зайняти почесне місце у світовому масштабі. Рух у цьому напрямі буде дуже складним через низку обставин: по-перше, панування економічного детермінізму так званих лібералів та технократизму мислення реформаторів. Публічна влада за роки реформ як не мала, так й не має стратегії щодо людини-професіонала. Її не сприймали і сприймають як національне надбання. Цінувався завжди той, хто був відданий керівнику.

По-друге, заангажованість елітно-олігархічних кіл застарілими стереотипами, що використовуються для аналізу та оцінювання реальності. В обох випадках є загроза розвитку України: залишитися назавжди у лоні «країн – об'єктів відкритості» або зійти з історичної арени. Але в обох цих випадках є видимою обмеженість можливостей керівництва країни керувати ситуацією за своїм сценарієм.

По-третє, «країни – суб'єкти відкритості» не дадуть можливості одній з «країн – суб'єктів відкритості» створити параметри нового порядку. Навпаки, з їхнього боку відбувається розмивання тих соціальних умов, що могли б зміцнювати взаємозв'язки між країнами, а також усередині самого соціуму, держави. Відомо, що достатньо зруйнувати параметри порядку, де здійснюється самодостатній саморозвиток соціуму, і він входить до становища невизначеності як на мікро-, так й на макрорівнях. Наступний крок неявного управління – це підтримка у стані невизначеності самих параметрів порядку, що структурують соціум доти, доки будуть викорінені залишки самоідентифікації на цих же рівнях. Політики, державні діячі, вчені, які аналізують все, що відбувається, однозначно приймають динаміку та зростання обмежень для України [89]. Сьогодні обмеження, що зароджуються в «країнах – суб'єктах відкритості» і з якими Україна змушена рахуватися, найбільш мінімізують варіативність прийняття рішень, що зачіпають інтереси України. Зрештою, якщо визначено обмеження, що детермінують дії суб'єкта управління, то необхідно створити соціальну модель, в основі якої має бути прийнято обґрунтоване рішення щодо входження України до складу «країн – суб'єктів відкритості». Складається враження, що нині така модель поведінки України щодо місця у світовому співтоваристві та її найважливішого надбання – інтелектуального потенціалу, ще не створена.

Якщо це так, то спрямованість неявної дії «країн – суб'єктів відкритості» щодо України незабаром буде відкрито заявлено та продемонстровано – це сировинна, робоча спеціалізація та необхідна для цього освітня політика. З урахуванням стратегії «країн – суб'єктів відкритості» щодо України формуються й стратегії становлення до її інтелектуального потенціалу та його застосування. Їх сьогодні, як мінімум, дві, причому жодна не є конструктивною для майбутнього України.

Одна стратегія формується із боку розвинених країн. Її значення в тому, щоб знизити обсяг та якість інтелектуального потенціалу України за

рахунок переманювання кваліфікованої її частини за її межі, в тому числі й за допомогою Болонської системи, що відкриває можливості для академічної мобільності [2, с. 59]. Форми реалізації цієї стратегії різноманітні – від встановлення квот на запрошення фахівців наукомістких спеціальностей, пропозиції навчатися за кордоном для підготовлених студентів до інших форм переманювання висококваліфікованих спеціалістів. Важливо, що наявна в Україні система підготовки фахівців з вищою освітою за рахунок бюджетних коштів практично не піддається критиці західними та нашими політиками. За роки економічних реформ з боку міжнародних фінансових організацій не висловлювалося жодного занепокоєння ринковими реформами у системі професійної освіти України. Закон Україна «Про освіту» гарантує на конкурсній основі безкоштовне здобуття вищої освіти у державному навчальному закладі, що є вигідним й у розвинених країн [3].

Інша стратегія – внутрішня стратегія України, що нібито спрямована на зростання рівня інтелектуального потенціалу країни загалом. Її проявом є збільшення кількості вищих навчальних закладів, чисельності студентів та, відповідно, частини населення з вищою освітою. Відбувається і постійне зростання обсягів фінансування освіти та науки, як із державних, так і з інших джерел. Однак, поряд із цими кількісними показниками спостерігається погіршення якості навчання (що неминуче має місце при зростанні масовості освіти), не створюються умови для працевлаштування великої маси дипломованих фахівців (наслідком чого стає те, що значна їх частина відразу після закінчення вищого навчального закладу реєструється на біржі праці), не порушується питання про підтримку стратегічно важливих для української економіки спеціальностей та напрямів підготовки [9, с. 181]. Усвідомлення важливості цих проблем та закріплення в стратегічні положення позиції щодо основної виробничої сили суспільства – людини, її інтелекту, професіоналізму – потрібно пов'язувати з майбутнім держави та роботодавців. Серед основних причин трансформації ролі освіти у суспільстві на першому місці стоїть комплекс чинників, пов'язаних:

- зі зміщенням людини до центру соціально-економічної системи;
- перетворенням науки на безпосередню виробничу силу;
- зсувами у структурі виробництва, інтелектуалізацією та інформатизацією виробництва тощо [16].

У соціально орієнтованому суспільстві, між економічними та соціальними аспектами освіти антагоністичних протиріч бути не повинно, проте система освіти не завжди вчасно реагує на потреби суспільства внаслідок своєї відносної відокремленості та економічної незалежності. Специфічні особливості функціонування освіти в економічному комплексі країни пояснюється вимогами до системи освіти, яка визначає кадровий потенціал та її високу ефективність. Вкладення в освіту дають найвищу економічну віддачу, не враховуючи соціальної. І тому в цьому зацікавлені всі, тому що можливість розвитку та задоволення потреб залежать від усупільнення та централізації коштів на його розвиток у державному бюджеті. Це, звичайно, вимагає першочергового задоволення потреб галузей, що сприяють забезпеченню соціально-економічного прогресу та одночасно зберігає саме дороге, що є – підростаюче покоління, нормальний стан людини та її поведінки.

Для обґрунтування зміни ролі та значення освіти варто навести такі положення:

1. З погляду сучасної теорії освіта є сферою виробництва та відображенням головної продуктивної сили суспільства – людини, особистого чинника громадського виробництва.

2. Освіта як процес праці з передачі та нагромадження знань про природу та суспільство від покоління до покоління, як система знань та як умова перетворення знань на безпосередню продуктивну силу, є визначальною частиною, а також умовою та можливістю перетворення продуктивної сили на вирішальний фактор економічного та соціального прогресу суспільства.

3. Освіта як процес здобуття знань та накопичення інтелектуального потенціалу суспільства на всіх етапах його розвитку належала до розряду вищих потреб людини та характеризувало високий рівень її зрілості. Останнє знаходить своє відображення у більш гуманному характері виробничих взаємовідносин та найвищій результативності виробництва.

4. Сучасне управління освітою має займатися не лише його реформуванням згідно із зовнішніми вимогами, а й виступати чинником розвитку системи, зокрема включаючи принципи самоорганізації. Для освітньої системи важливою, але «розсіяною» інформацією слід, очевидно, вважати дані реальних потреб людей – представників спільноти, для якої функціонує ця система, – досвід, знання фахівців того чи іншого рівня кваліфікації, тієї чи іншої спеціальності, очікування конкретних представників цієї спільноти від того чи іншого закладу освіти, а також погляди та інтереси учасників навчально-виховного процесу, його організаторів, їх зацікавленість у його результатах [55].

Зміни у суспільстві суттєво змінили не лише суспільні вимоги до освіти як процесу, результату та соціальної цінності. Значні перетворення відбулися й в економічному розумінні освіти. Поява конкуренції на ринку освітніх послуг, як уже зазначалося, стало одним із факторів, що позитивно впливають на розвиток навчальних закладів. Зокрема, вища школа – це «частина освітньої системи, покликана здійснити відтворення спеціалістів у всіх галузях діяльності» [89].

На сучасному етапі в Україні вища школа, використовуючи притаманний будь-якій соціальній системі потенціал самореформування, намагається знайти власну нішу у суспільстві, яке переживає значні перетворення. Вона трансформується під впливом падіння попиту на одні спеціальності та підвищення на інші. На думку деяких учених, людина XXI сторіччя матиме тенденцію ставати людиною не так економічною, як соціальною. Посилюються об'єктивні обставини, що за своєю природою є антиринковими, антикомерційними. Вони визначають моменти згортання

ринку, декомерціалізації людини, а отже – домінування у ньому соціальних принципів. До цих обставин можна віднести такі, як розвиток науки, питома значимість якої і всього, що з нею пов'язано, невинно росте. Тут немає синусоїди, тенденція однозначно прямує на посилення. Наука за своєю глибинною природою, навіть її плоди, що стають об'єктом комерційної діяльності, є феноменом некомерційним. У ній закладено такі моменти, як спільність знання, що виявляються у неможливості повної її локалізації, скажімо, взаємовідносинами чи якимись економічними механізмами та важелями. Знання мають властивість вільно розтікатися, причому раніше створені знання дають імпульс до появи інших знань. Враховуючи те, що для системи освіти головною складовою є наукові знання, всі характеристики їх будуть визначати особливості подальшого розвитку суспільства.

Крім того, освіта, як і наука, має таку особливість: у них закладено властивості невизначеності. Ринкові взаємовідносини націлені на конкретику, скажімо, на конкретний продукт, з певною якістю та певною кількістю. У науці часто невідомо, чи відбудеться відкриття. Не кожне відкриття може бути комерціалізованим, реалізованим у продукції або послуг. В освіті непередбачуваність результату ускладнюється як особливостями її як складової науки, так і суб'єктивним характером її дії. Кількість та якість фахівців не може бути передбачуваним на вході та виході, тому що ми маємо справу з самим вагомим виявом так званого «людського фактора» [25].

Отримати бажаний ефект від освіти можливо лише тоді, коли вона пов'язана з науковою діяльністю, зі створенням та накопиченням фундаментальних відкриттів. Але в цьому випадку освіті властива більшість недоліків наукової діяльності. Відомо, що одним з основних факторів підвищення рівня та ефективності освіти є НДР та активна участь у цій роботі як викладачів, так і студентів.

Вища школа без справжньої науки не може виконувати свою головну функцію – підготовки висококваліфікованих спеціалістів у

найрізноманітніших галузях. Власне, рівень наукових досліджень й зумовлює ступінь підготовки кадрів. Якщо йдеться про науку у приватних ВНЗ, то вона пов'язана з насамперед із необхідністю підготовки своїх власних кадрів. Економічна криза в Україні негативно вплинула і на розвиток науки [1]. Аналіз результатів НДР у вищій школі за останній період свідчить про суттєве зниження творчої активності науково-педагогічних працівників. За даними Міністерства освіти та науки України, з кожним роком скорочується кількість дослідницьких тем у ВНЗ та чисельність працюючих над цими темами [41]. Як наслідок, основними спільними завданнями, що стоять перед наукою, є відновлення у суспільстві престижності наукової праці, припинення відтоку та міграції наукових кадрів, залучення до науки талановитої молоді, упорядкування державної атестації науковців, покращення оплати праці, пенсійного забезпечення та надання соціальних пільг. Ті самі завдання стоять як перед державними, так і приватними навчальними закладами, якщо йдеться про розвиток науки, про збереження наукового потенціалу країни та про роль науки у вищій школі. А це один із головних критеріїв функціонування системи освіти та виконання саме економічної функції, як щодо індивіду, так і щодо суспільства. Напевно, найпомітніша тенденція у розвитку сучасної науки – прагнення інтеграції.

Останнім часом у навчальних закладах ведучих закордонних країн відбувається процес заміни системи множинних монопрофільних факультетів та кафедр на комплексні відділення. Самі навчальні заклади сприймаються не лише як навчальні заклади, які готують спеціалістів для різних галузей науки та техніки, але і як база академічних розробок, центр міжнародного співробітництва, науки та культури як місце професійного спілкування. У розвинених країнах світу дослідні університети та так звані «підприємницькі навчальні заклади» стають «майстернями науки та промисловості» [43]. У процесі навчання удосконалюються та впроваджуються нові навчальні технології, пасивне сприйняття знань замінюється активним. Стає більш помітним поворот до індустріального,

творчого, диференційованого навчання з опорою на самоосвіту та проблемні дослідження, в основі яких лежать пріоритетні напрями наукових пошуків.

На наш погляд, бажаючи вивчати та запозичувати зарубіжний досвід подібного загального розвитку освіти та виробництва, слід якнайбільше цікавитися країнами, які перебували в складних стартових умовах і не змогли через різноманітні засоби безпроблемно використовувати чужі ресурси (видатні економічні успіхи США у своїй основі мають не лише гарну освіту та навчені кадри, а й можливість використовувати частину світових ресурсів через «доларовий канал») [47, с. 28]. Варто погодитися з пропозицією тих вітчизняних вчених, які вважають досвід Ірландії, Фінляндії чи Словенії набагато кориснішим, ніж практика та теорія зі США чи Японії [49, с. 35].

Нарешті, освіті та науці властива ще одна особливість – відкладений ефект. Комерційна діяльність сама по собі, не коригуючись державою, орієнтується на тимчасовий ефект, на те що, що можна отримати одразу. А коли закладаються гроші у формування вченого чи фахівця, починаючи зі шкільної лави, це робиться без будь-якої видимої віддачі. Коли потім відбувається фінансування фундаментальних досліджень, воно також має ознаки невизначеності.

Таким чином, основні завдання освіти як активного фактора формування сучасного суспільства є такими:

1) накопичення інтелектуального, соціального та людського капіталів, що збільшує конкурентні можливості як окремої людини, так і підприємств, і держави загалом;

2) сприяння розширенню інноваційної культури, зміцнення фундаментів духовності, розширення демократії, що створюють сприятливе середовище для подальшого зростання людського капіталу;

3) розширення можливостей людей реалізовувати у трудовій сфері не лише свої матеріальні мотиви, а й потреби вищого рівня – самовираження, самовдосконалення, постійного розвитку, творчості та визнання, що є важливою умовою швидкого інноваційного розвитку;

4) продовження термінів навчання акумулює у школах та університетах потенційно незайняту молодь, готуючи її до виконання нових, складніших трудових функцій у системі знань, потребує дедалі менше, проте дедалі більше кваліфікованих працівників;

5) інноваційна спрямованість навчання на всіх рівнях сприяє формуванню нового способу життя, що інтегрує в собі такі високі цивілізаційні цінності, як людський розвиток, соціальну стабільність, екологічну рівновагу та безперервну творчість.

Чітко усвідомлюючи місце та роль освіти в системі формування сучасного суспільства, важко переоцінити її значення та сукупний вплив на економічний та соціальний прогрес людства.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ОСВІТИ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ПОТРЕБ СУСПІЛЬСТВА

3.1. Стратегічні пріоритети розвитку освіти в концепції інноваційного розвитку України

Трансформаційні процеси в Україні, які визначені формуванням нової соціально-економічної системи, одночасно відчують вплив процесів глобалізації та переростання індустріального суспільства на ту нову формацію, що утвердиться у ХХІ столітті, – товариства знань. Важливою умовою такої широкомасштабної перебудови нашої країни є модернізація вітчизняної системи освіти, необхідність якої продиктована її зростаючим значенням для України. Адже серед сучасних факторів розвитку суспільства на перший план виходить людський капітал, якісною характеристикою якого є рівень знань, що стає ключовим елементом у забезпеченні постіндустріального розвитку будь-якої країни [51, с. 203]. Тому стабілізація та подальше соціально-економічне зростання України багато в чому залежать від якісної підготовки фахівців, рівень знань яких забезпечить виробництво продукції, конкурентоспроможної на світовому ринку, сталий розвиток країни тощо. Неодмінною передумовою становлення та забезпечення відповідного інтелектуального рівня в нашій державі виступає наявність відповідності вітчизняної освітньої системи існуючим сучасним умовам українського суспільства, котрі можуть сприяти або не сприяти його розвитку. Вказані умови здійснюють неоднозначний вплив на процеси розвитку освітньої освіти й потребують регулярного дослідження взаємозв'язків між економічною трансформацією та освітньою системою.

Отже, для прийняття адекватних рішень та ефективного процесу реформування освітньої системи важливо постійно враховувати зміну економічних умов, поєднуючи моніторинг досягнутого рівня і ті найперспективніші теми, які гарантуватимуть соціально-економічний прогрес у найближчому майбутньому.

Найважливіша причина складного становища вітчизняної освіти полягає у тотальній фінансовій та управлінській залежності, зокрема школи, від держави. Державний бюджет – є практично єдиною надійною основою фінансування переважної більшості загальноосвітніх закладів, а вертикаль публічного управління освітньою сферою є практично не змінною з радянських часів. Отже, школи вітчизняного зразку в інституційному плані здебільшого залишаються «відрізаними» від вітчизняного громадянського суспільства, що все ще формується, й лише непрямим чином може відчувати на собі певний вплив змін, що відбуваються в суспільстві. Вказане стимулює збереження та домінування консервативних тенденцій функціонування загальноосвітніх шкіл, а оскільки їхнє минуле є взаємопов'язаним із авторитарними традиціями радянських часів, то й «консервується» далеко не зовсім сприятливий для процесів гуманізації організаційний кістяк освітньої системи.

Розширення управлінських можливостей освітніх закладів – є ще одним важливим аспектом гуманоцентричної переорієнтації їхньої діяльності. За умов здійснення досить жорсткого державного контролю, відбувається збереження численних обмежень на шляху творчої самореалізації педагогічних колективів, наближення навчально-виховного процесу до існуючих потреб конкретної місцевості, конкретних батьків і дітей. Як наслідок стає зрозумілим, що державний контроль, який здійснюється з єдиного центру, за самою своєю природою може лише обмежено стандартизувати й не може приймати до уваги наявні потреби кожного освітнього закладу, кожної територіальної спільноти, кожної дитини. Лише здійснення переходу основних важелів контролю й управління

на рівень самого освітнього закладу та територіальної спільноти, де він функціонує, надасть можливість обрати оптимальний варіант функціонування навчального закладу – з погляду поєднання загальногромадських інтересів, інтересів локальної спільноти та інтересів розвитку кожної особи [53, с. 43].

У контексті сучасного стану та тенденцій розвитку освіти в умовах глобалізації та переходу до інформаційного суспільства необхідно розглядати освіту як таку, що знаходиться на дуже складному перехідному етапі (отже – вимушено та частково дисфункціональною). Особливість цього етапу полягає у трансформації інституту освіти відповідно до ринкових перетворень усієї системи соціально-економічних взаємовідносин та адаптацією системи освіти до ринкових умов, а також – з об'єктивними змінами, що відбуваються у світовому масштабі у зв'язку з необхідністю приведення освіти у відповідність до вимог постіндустріального суспільства.

Інтеграція освіти України до міжнародного освітнього простору та спроби досягти європейських стандартів для середньої та вищої школи потребує відповідної перебудови всієї довузівської освіти. Цей аспект націлює на розвиток тенденції створення різноманітності форм дошкільної, шкільної підготовки, діяльності сфер післяшкільної підготовки, а також наступних ланок, представлених школами, ліцеями, технікумами, коледжами, інститутами, академіями, університетами, науковими підрозділами вузів, науковими закладами галузей, Національною академією наук, створенням різноманітних громадських академій наук тощо [56, с. 70].

В системі технології надання освітніх послуг навчального процесу є саме сфера управління освітньої галузі. Ефективний менеджмент освіти дозволяє здійснювати своєчасне реагування на існуючий попит на ринку праці щодо окремих категорій працівників, а отже й затребуваності освітніх послуг і формування вхідних грошових потоків, а також забезпечення таких важливих операцій (регламентованих державою) як ліцензування

спеціальностей, квотування обсягу підготовки фахівців, атестація спеціальностей та НЗ загалом.

Включення України до європейського руху уніфікації (у документах вживається термін «гармонізація») освітньої системи розглядатися не як прояв політичної волі, а як об'єктивний процес удосконалення національної системи освіти на основі узагальнення досвіду високоорганізованих та високорозвинених країн, які складають ядро цього союзу. Болонський процес для його організаторів є оцінкою колективного придбання, «ноу-хау» національних освітніх систем, які забезпечили реальне лідерство країн на основі функціонування людського капіталу [57, с. 345]. Вони використовують потенціал цього процесу для вирішення ще важливішого завдання – прискореного переходу від індустріальних до надвисоких технологій (це завдання вони сформулювали в Лісабонському проекті 2000 р.) [64, с. 5-6]. За умов, коли держава не в змозі якісно гарантувати зайнятість всього працездатного населення (в тому числі й такої соціальної групи, як молоді фахівці), актуалізуються проблеми посилення взаємозв'язку й відповідальності держави щодо фахівців з погляду забезпечення їх ефективною зайнятістю. Вказане наголошує на існування проблеми подальшого посилення ролі держави щодо забезпечення взаємозв'язку збалансованості між потребою на ринку праці у фахівцях з вищою освітою до обсягів підготовки цих спеціалістів у системі вищої освіти як пропозиції з орієнтацією на відтворення за віком на цих ринкових сегментах економіки.

Система державного регулювання освітньої діяльності має досить складну структуру і має ґрунтуватися на принципах партнерства. Вона охоплює як заходи (механізми) регулювання конкретних процесів, так й інструменти, тобто засоби регулювання, використовувані окремими напрямками (складовими) економічною політики. А вся цілісна система регулювання прямує на реалізацію функцій життєдіяльності суспільства, підтримку та забезпечення якого у аспекті стратегічного планування та управління має взяти на себе держава. Тому система державного

регулювання освітньої діяльності має будуватися за ієрархічним принципом, коли спочатку встановлюються функції системи, далі визначаються напрямки проведення економічної політики, що спрямовуються на реалізацію цих функцій, потім здійснюється підбір інструментів втілення у життя цієї політики та, нарешті, розробляються заходи регулювання конкретних процесів.

В наш час існує дуже багато важелів та засобів регулювання умов освітньої діяльності, зокрема це здійснюється через:

- державне замовлення, систему податків, надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій на розвиток перспективних напрямів освітньої діяльності;

- проведення виваженої кредитної політики;

- встановлення державних стандартів;

- ліцензування;

- заходи регулювання обсягів державного фінансування, включаючи ринкові важелі [65, с. 134].

Реалізація ринкових важелів державного регулювання сприятиме як пожвавленню освітньої діяльності в цілому, так і переходу до періоду інтенсивного нагромадження інтелектуального капіталу. Вхід України до інтеграційних світових процесів з їх динамічними змінами на всіх напрямках життєдіяльності людини виставили нові вимоги до формування конкурентоспроможної особи, здатної до самоосвіти та постійного оновлення знань, що володіє навичками програмування власного професійного та життєвого шляху.

Незважаючи на значний потенціал сектора вищих закладів, головне завдання підготовки молоді до соціальної інтеграції, успішної реалізації життєвих планів та програм (включаючи здобуття вищої освіти та безперервне навчання протягом життя) належить системі загального середнього освіти [69, с. 100]. Ось чому сучасна школа повинна враховувати

процеси, що несуть якісні інноваційні зміни, до яких в першу чергу варто віднести здійснення:

- децентралізації освіти, що активізує розвиток регіональних систем, що забезпечує їм право самостійного визначення шляхів організації навчання та виховання школярів;

- демократичних змін у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та педагогічних колективів, які формуватимуть сучасній освітній простір на принципах освітніх альтернатив, об'єкт-суб'єктивної взаємодії, гуманізації шкільної життя, підвищеного попиту до рівня шкільної освіти;

- необхідності оновлення системи професійної підготовки педагогів з урахуванням інноваційних перетворень та на основі введення альтернативних форм підготовки;

- необхідності приведення соціально-педагогічних ініціатив (різного рівня педагогічних новацій) у відповідність до науково обґрунтованої системи управління інноваційними процесами;

- потреби збереження освітніх традицій та пошуків механізмів їхньої трансформації у новому соціально-технологічному середовищі;

- приведення освіти до відповідності до інформаційно-технологічних змін, зокрема впровадження дистанційних форм, віртуальних моделей навчання тощо;

- обліку нових навчальних технологій, що сформувалися в інших галузях науково-практичного знання – психології, соціології, нейролінгвістиці, кібернетиці, медицині тощо;

- впровадження моніторингу як засобу діагностичного вивчення ефективності функціонування та розвитку навчальних закладів, педагогічних процесів, навчальних досягнень, розвитку учнів, вчителів тощо [71, с. 94].

Крім того варто сказати, що все суттєвими проблемами залишаються такі фактори, як:

- відсутність регіональної системи управління інноваційними процесами як цілісної інфраструктури;

- цільове фінансування інноваційного спрямування діяльності з боку органів державної влади;
- збереження централізованого характеру організації шкільного навчання щодо змісту, режиму роботи, яка в результаті стримує інноваційні пошуки у цих важливих сферах;
- недостатня підготовка педагогів-практиків до підходів у реалізації інноваційних процесів тощо [73, с. 28].

Позначені проблеми не лише негативно впливають на інноваційні трансформації сучасної освіти, а й гальмують реформи галузі загалом (педагоги часто відмовляються підтримувати навіть пропозиції керівників Міністерства освіти і науки України, які мають стратегічну доцільність, для реалізації якої якраз і потрібна позитивна позиція вчителів) [74, с. 258].

Інтеграція України до європейського (загальносвітового) простору неможлива без синхронізації дій [78, с. 140], що відбуваються в контексті тенденцій розвитку шкільної освіти високорозвинених країн. Зокрема, це стосується в першу чергу:

- визнання на рівні держави інноваційної освітньої політики;
- вироблення відповідної стратегії та комплексу заходів щодо розвитку інноваційного освітнього середовища;
- пошуку можливих механізмів фінансування інноваційних процесів;
- зміни системи управління освітою на всіх рівнях вертикалі на основі створення інфраструктури управління інноваційними процесами;
- приведення діючих інноваційних педагогічних програм у відповідність до науково-теоретичних вимог пошукової та практичної діяльності [80, с. 29-30].

Наявність відповідного рівня ефективності інноваційного педагогічного продукту виступатиме реальною можливістю переведення односторонніх взаємозв'язків із зарубіжними колегами до партнерських професійних взаємозв'язків, що сприятиме прискоренню процесів інтеграції вітчизняної освіти до європейського простору.

Економічно розвинені країни (Німеччина, Японія, США тощо) забезпечили собі світове лідерство насамперед на основі впровадження науково-технологічних нововведень. Останнє десятиліття засвідчило, що за умов різних підходів до реалізації нововведень та управління інноваційними процесами загальним залишається визнання наукового прогресу, рушійною силою сучасного виробництва. Значною мірою вказане стосується й сфери освіти, яка має відповідати вимогам сьогодення. На рівні держави інноваційні процеси у системі загальної середньої освіти регулюються Конституцією України (1996 р.), Законами України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.) [85, с. 33]. Варто вказати, що у вказаних документах, зокрема, затверджено дотримання права дитини на здобуття якісної освіти та вибір навчального закладу, що набуло особливої уваги в нинішній ситуації в країні. Це також є свідченням взаєморозуміння держави щодо необхідності розвитку індивідуальних потреб кожної дитини, що, у свою чергу, потребує від освітньої системи створення саме такої мережі загальноосвітніх навчальних закладів, що будуть здатні забезпечити належні різноманітні освітні потреби школярів [88, с. 99].

Активізуючим фактором змін у вітчизняній системі освіти стало визнання інноваційного розвитку освіти в нашій державі одним із пріоритетних напрямів []. Це знайшло відображення у Національній доктрині розвитку освіти та інших стратегічних документах [91, с. 157]. З наукового погляду велику роль відіграє спільний проект Міністерства освіти та науки України та Світового банку «рівний доступ до якісної освіти», який передбачає:

Компонент I: Професійний розвиток вчителів та керівників шкіл:

- 1.1. Підготовка викладачів (тренерів) до системи післядипломної педагогічної освіти;
- 1.2. Підвищення кваліфікації вчителів;
- 1.3. Підготовка керівників шкіл із питань лідерства;

1.4. Зміцнення ресурсу інститутів післядипломного педагогічного освіти (ІШПО) [92, р. 28].

Компонент I спрямований на професійний розвиток педагогічних працівників через розширення бази знань, необхідні здійснення модернізації освітньої системи в цілому та забезпечення рівного доступу до якісної освіти зокрема. За цим компонентом буде здійснюватиметься підготовка викладачів для закладів післядипломної педагогічної освіти та вдосконалення їх ресурсної бази, яка сприятиме забезпеченню модернізації змісту та структури навчання у системі післядипломної педагогічної освіти у процесі підготовки молодих спеціалістів, підвищення кваліфікації та перепідготовки вчителів та керівників шкіл.

Компонент II: Удосконалення навчального процесу:

- 2.1. Модернізація змісту та методів навчання;
- 2.2. Моніторинг якості освіти;
- 2.3. Розповсюдження сучасних засобів навчання;
- 2.4. Підтримка інноваційної освітньої діяльності навчальних закладів [1, с. 67].

Компонент II сприятиме підтримці модернізації змісту загальної середньої освіти. В рамках цього компонента буде здійснюватися введення системи моніторингу якості освіти, поширення сучасних засобів навчання, супроводу шкільних та місцевих освітніх ініціатив. Заходи у рамках цього компонента спрямовані на забезпечення відповідних умов навчальної діяльності у процесі переходу на новий зміст та структуру загальної середньої освіти.

Компонент III: Управління та ефективність використання ресурсів:

- 3.1. Посилення ефективності управління освітою;
- 3.2. Розвиток інформаційних систем управління освітою;
- 3.3. Оптимізація мережі шкіл та інших навчальних закладів;
- 3.4. Модернізація освітньої інфраструктури;
- 3.5. Забезпечення діяльності координаційної групи [4, с. 55].

Компонент III сприятиме підвищенню ефективності управління освітою, розвитку інформаційних систем управління освітою, оптимізації мережі шкіл, модернізації освітньої інфраструктури, і навіть специфічних аспектів управління проектом. Цей компонент спрямований на розвиток компетентності у прийнятті рішень як на центральному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Вкажемо, що подібні проекти виконувались в Україні за допомогою грантів від розвинених держав (Канади та США) та відомих міжнародних організацій (ЄС, Ради Європи, ПРООН та ін.) [7, с. 122].

Варто вказати, що важливими сучасними чинниками процесів розвитку освіти є покращення ефективності та результативності його функціонування в рамках реформи публічного управління. У державному секторі, де прагнення змін виявляється, як правило, меншою мірою, ніж у приватному секторі, який діє в умовах конкуренції, систематичні перевірки ефективності та контроль досягнення цілей є особливо важливими. У більшості європейських країнах оцінка й перевірка ефективності виступає головним моментом демократичного процесу прийняття рішень. Вказані дослідження здебільшого проводяться у значних обсягах у всіх сферах політичного й економічного життя, як на центральному, так і на регіональному рівнях. У ЄС висуваються досить високі вимоги до країн-членів союзу щодо їхнього ставлення до роботи з оцінювання ефективності.

В нашій державі наявна значна необхідність щодо створення подібної системи у освітній сфері з метою сприяння подальшому розвитку в галузі організації та функціонування системи освіти. Вже розпочато використання такого методичного інструментарію щодо оцінки ефективності діяльності навчальних закладів освіти як аудит адміністративної діяльності [8, с. 33]. Щодо аудиту, то його результати ґрунтуються на стандартах та досвіді RRV та Міжнародної організації вищих аудиторських закладів [9, с. 181]. Аудит адміністративної діяльності у своїй сучасній формі зародився у Швеції в середині 60-х років на основі теорії «трьох Е» («3Е»), тобто, тих головних

елементах, які характеризують стан управління громадськими ресурсами: економією, ефективністю, результативністю. При цьому виділяються два основні підходи щодо реалізації аудиту адміністративної діяльності. Перший орієнтований на результати адміністративної діяльності; другий – на проблеми, які виникають у суспільному житті та пов'язані з неефективним управлінням [10, с. 138]. На зламі століть шведи в співробітництво зі спеціалізованими українськими структурами (зокрема, тоді ще з Національною академією державного управління при Президенті України) здійснили проект, спрямований на поширення свого досвіду в Україні (один із результатів – видання книги «Аудит адміністративної діяльності» [11, с. 12]). Необхідність дослідження ефективності обумовлена невідкладною необхідністю здійснення оцінки бюджетних видатків, пошуку критеріїв їх планування з метою ефективного та економного витрачання бюджетних коштів.

Таким чином, можна виділити такі напрями підвищення ефективності функціонування системи освіти:

- прискорення інтеграції України до міжнародного освітнього простору, забезпечення збалансованої структури підготовки фахівців відповідно до національних потреб та вимог світового ринку праці;

- реформування мережі навчальних закладів, створення потужних дослідних університетів, здатних претендувати на місця у світових рейтингах, а також сприяння диверсифікації навчальних закладів з метою формування гнучкої системи довічного навчання;

- розширення господарської автономії навчальних закладів з метою їх перетворення на справді інноваційні структури, здатні забезпечувати виробництво, передачу, трансферт та комерціалізацію знань;

- забезпечення умов рівного доступу до якісної вищої освіти, зокрема: вирішення проблемних питань щодо впровадження зовнішнього незалежного оцінювання, продуманої соціальної політики підтримки незахищених верств населення; підтримка обдарованої молоді;

– удосконалення змісту освіти шляхом впровадження освітніх стандартів, інноваційних навчальних технологій, посилення практичної складової навчального процесу, продуманого та виваженого обліку кращого світового досвіду організації процесу навчання на всіх рівнях.

3.2. Основні напрями організаційних змін в системі освіти України

Обрання нашою державою шляху євроінтеграції, окреслює важливу необхідність здійснення інтенсивних змін в освітній галузі, що будуть спрямовані на досягнення рівня найкращих світових стандартів. Формування нової освітньої парадигми передбачає здійснення орієнтації на новий тип гуманістично-інноваційної освіти, виховання покоління молоді, що буде захищеним на ринку праці, здатним робити особистісний духовно-світоглядний вибір, матиме необхідні знання, навички та компетентності для навчання упродовж життя [13, с. 107]. Розвиток нашої держави визначається, на сьогодні, «загальним контекстом євроінтеграції з відповідною орієнтацією на фундаментальні цінності загальної світової культури, в першу чергу на парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу здобуття освіти будь-якої рівня тощо, що є невід'ємним атрибутом сучасного громадянського демократичного суспільства» [14, с. 10].

Інтеграційні процеси полягають у впровадженні відповідних європейських норм і стандартів в освіті, науці та техніці, поширені власних культурних і науково-технічних досягнень у ЄС. На думку фахівців, такі кроки спрямовані на підвищення в нашій державі європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного простору [17, с. 574]. Вітчизняна національна доктрина розвитку освіти визначила, що «сучасна освіта має

створити необхідні передумови у розвиток всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня українського народу» [19, с. 5-6]. Основними заходами, спрямованими на вдосконалення сучасної моделі освіти, повинні стати:

- покращення технології формування витрат державного та місцевого бюджетів на освіту;
- удосконалення системи кількісних та якісних показників для нормування зазначених видатків;
- розробка диференційованих стандартів інфраструктурного забезпечення навчальних закладів різних типів;
- розробка та введення диференційованих нормативів витрат на провадження діяльності навчальних закладів;
- впровадження змішаного фінансування інноваційних проектів у галузі освіти, зокрема створення та впровадження механізму пільгового оподаткування доходів фізичних осіб, які спрямовують власні кошти на оплату навчання;
- проведення органами управління освітою моніторингу інвестування навчальних закладів;
- удосконалення правового ґрунту для приватного фінансування діяльності учбових закладів [21, с. 168].

Прийняті державні національні програми в сфері освіти визначили основні напрями трансформації та розвитку освіти України у 90-х роках ХХ століття [24, с. 55]. За цей час здебільшого закінчилися процеси перебудови системи освіти на нових, демократичних принципах, відбулися суттєві зміни в організації освітньої діяльності, управління освітою, її фінансово-економічний механізм тощо.

На початку ХХІ ст. актуалізується потреба у подальшому розробленні державної стратегії розвитку освіти, більш чіткого визначення позиції держави та її основних пріоритетів у цій сфері, що зумовило прийняття Національної доктрини розвитку освіти на всеукраїнських зборах

працівників освіти, що визначила основні напрями подальшого розвитку освіти на першу чверть XXI століття [29, с. 169]. Національна доктрина розвитку освіти України передбачає формування державно-суспільної моделі управління системою освіти, суттєве розширення автономії вищих навчальних закладів, здійснення суспільної переорієнтації загальної середньої освіти тощо [31, с. 69].

Освіта, що відповідатиме вимогам XXI ст., не може розвиватися в умовах жорсткого адміністративного контролю та бюрократичного менеджменту. Натомість приходить інтегрована та узгоджена система регулювання освітньої діяльності з певної дистанції. Така система має будуватися на основі механізмів та стимулів, що сприяють адаптації поведінки суб'єктів один до одного та до середовища. Ідея держави, що є господарем і «батьком», що забезпечує всіма необхідними ресурсами, поступово замінюється державою, яка оцінює ситуацію, забезпечує стимули та розробляє середньо- та довгострокові стратегії розвитку [32, с. 119].

Особливістю сучасного міжнародного досвіду функціонування освітніх систем більшості держав є свідченням відходу від ідеї централізованої організації освітньої системи та професійної підготовки. Проте набирає обертів впровадження концепції децентралізації, яка передбачає посилення незалежності установ, секторів та механізмів так, щоб підвищити їх гнучкість та адаптацію до змін середовища. Пріоритети надаються реальним принципам саморегулювання, свободи та гнучкості закладів освіти.

Одночасно відхід від методів жорсткого адміністрування не повинен позначати послаблення регулюючої ролі держави. Його міць повинна виявлятися у гарантуванні високої якості освіти, що може бути забезпечено лише високими освітніми стандартами, яким мають повністю відповідати учні та студенти. Насамперед йдеться про впровадження ефективних демократичних механізмів здійснення державного контролю за освітньою сферою. Варто здійснювати перехід до програмно-цільового управління розвитком освіти, відмовляючись від дотримання та здійснення тотальної

регламентації освітньої діяльності. Такі заходи дозволять освітнім закладам поступово вийти з-під постійного контролю чиновника, однак при цьому зберегти залежність від стратегічного публічного управління. Останнє знаходить свій прояв у фінансуванні та впровадженні державних програм, що визначають перспективи розвитку вітчизняної освіти та вписуються в глобальний процес її гуманоцентричної переорієнтації та інтеграції у світовий освітній простір. Серед таких програм насамперед слід зазначити:

- програму інформатизації та комп'ютеризації освіти;
- програму підготовки підручників нового покоління, адаптованих до завдань особистісно орієнтованого навчання та виховання;
- модернізації сільської освіти європейського зразку з метою підняття його якості до рівня міського;
- низка спеціальних програм щодо обдарованих дітей;
- профільної спеціалізації школи;
- розвитку інтернатної та позашкільної освіти тощо [33, с. 74].

Як бачимо, загальна спрямованість цих програм дійсно має модернізаційний характер. Фінансуючи ці напрямки розвитку вітчизняної освіти, держава реалізує демократичну модель непрямого та «точкового» управління, що добре зарекомендувала себе в розвинених суспільствах [35, с. 70]. Одним із аспектів такої демократичної перебудови системи управління освітою є і принципове звуження сфери контролю до державних стандартів освіти. Йдеться про їх повну ліквідацію та рух до американських зразків майже суцільної автономії не тільки кожного штату чи навчального округу, а й окремого навчального закладу, починаючи від школи й до університету.

По суті, завдання державних стандартів – це «підтримка єдиного освітнього простору в масштабах усієї країни, визначення стратегічних орієнтирів діяльності освітніх закладів, але не детальна регламентація навчального процесу та тотальна заборона доцільних інновацій, зумовлених новими запитами ринків праці та змінами технологій виробництва» [42]. Зміст загального навчання, а ще більше – професійної підготовки у закладах

вищих рівнів, – визначається занадто великою кількістю диверсифікуючих факторів, щоб скільки-небудь істотно формуватися лише на рівні єдиного управлінського центру.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні визначає основні фактори різноманітності навчальних програм:

- вплив форм організації навчального процесу та профільна спеціалізація освітніх закладів;
- оригінальні авторські педагогічні концепції, та участь у різноманітних освітніх мережах, експериментах та програмах;
- регіональна та місцева специфіка освіти;
- вплив на навчальний процес батьків та структур громадянського суспільства [48, с. 18].

Варто вказати, що загальним напрямком управлінських новацій у вказаній сфері – є «розширення наявних можливостей щодо вибору відповідних суб'єктів освітньої діяльності, коті виступають необхідною передумовою наближення навчально-виховного процесу в освітніх закладах до існуючих потреб споживачів освіти» [52, с. 56]. Триває подальше розширення наявних можливостей здійснювати альтернативний вибір навчальних дисциплін педагогічних систем, організації всього навчально-виховного процесу. Вказане стимулює створення відповідного педагогічного середовища, що за власними характеристиками є сприятливим задля подальшого розвитку дітей, стимулювання формування активної й творчої особистості. Наявна практика є свідченням того, що подальше збільшення простору для вільного вибору на рівні освітніх закладів – це безпосередня передумова їх переорієнтації на наявні цінності особистісного розвитку й ефективно впливає на розвиток зацікавленості та внутрішньої мотивації щодо навчання самих дітей.

Тенденція поступового звуження сфери використання директивних методів управління щодо освітньої сфери й руйнування ієрархічної піраміди авторитарного контролю «ставить перед вітчизняною освітою проблему

формування нового типу управлінських взаємовідносин» [54, с. 77]. Теорія та практика освітнього управління в нашій державі одностайно вказують на те, що процес гуманізації управлінських взаємовідносин у сфері освіти прямо пов'язаний не тільки зі змінами структурно-функціонального характеру, а й із формуванням нової управлінської етики. Йдеться про те, що й на рівні управлінської системи, як й на рівні організації життя освітнього закладу, формальні взаємини суб'єктів управлінської діяльності, що базуються на виконанні їх функціонально-статусних ролей, які повинні поступово замінюватися системою неформальних взаємовідносин партнерського характеру. Елементи лише владного розпорядження, основою яких є використання тих чи інших наказуючих ресурсів, поступово зникатимуть у міру отримання суб'єктами просвітницької діяльності ресурсної та функціональної самостійності. Фактори міжособистісної комунікації, основою яких є взаємні інтереси та взаємна зацікавленість у спільних діях та результатах, поступово стануть домінуючими в управлінських взаємовідносинах.

У зв'язку з цим національна доктрина розвитку освіти в Україні як основний напрямок трансформації структур управління освітою вказує на набуття ними функцій загальної координації діяльності освітніх закладів на відповідному територіально-адміністративному рівні. Така координація передбачає придбання управлінськими структурами можливості надавати споживачам освіти послуги, потреба в яких виникає з самої організації їх діяльності, а не регламентується нормативно чи статусним становищем управлінських структур. Конкретний перелік таких функцій (інформаційного та науково-методичного забезпечення, соціологічного моніторингу, представництва інтересів тощо) може постійно змінюватися, проте незмінними мають залишатися передумови партнерської, міжособистісно-комунікаційної, етичної основи організації взаємодії основних суб'єктів освітньої діяльності [66, с. 57].

Гуманізація процесу управління в сфері освіти, вихід на перші ролі етичних принципів у створенні освітньої діяльності актуалізує й проблему неформального громадського контролю у цій сфері. Вже зараз спостерігається потреба у такому контролі у зв'язку з тим, що зовнішні фактори управління, представлені державними управлінськими структурами, які значною мірою втратили повний контроль над педагогами і освітньою діяльністю, і водночас внутрішні механізми самоконтролю, засновані на гуманістичних ідеалах та соціоцентричних пріоритетах діяльності, у багатьох педагогів ще не сформовані. Отже, в освітньому середовищі спостерігаються негативні явища, пов'язані з безконтрольністю діяльності освітніх закладів, що використовується частиною педагогів у особистих цілях, які не мають нічого спільного ні з нинішніми завданнями освіти, ні зі стратегією модернізаційних реформ у сфері освіти [69, с. 100].

На думку автора, слід насамперед використовувати прогресивний вітчизняний досвід у цій сфері. Як відомо, у дореволюційні часи масова освіта в Україні мала переважно громадський характер. Відповідно вироблялися і механізми громадського контролю щодо педагогічної етики та належної поведінки – як у роботі, так й у побуті – працівників освітньої сфери. Цей контроль мав неформальний характер, проте про нього дбали і громадські професійні організації та земства, а тому дієвість його була вагомою. Очевидно, і в українському суспільстві вже назріла потреба створення суспільної педагогічної організації з цілим спектром функцій у сфері регулювання педагогічної етики, а також кристалізації, представництва та захисту інтересів усіх суб'єктів освітньої діяльності у рамках громадянського суспільства. Найважливішою функцією цієї організації стало б створення в суспільстві морально-психологічного клімату, що сприяло б просвітницьким реформам та загальному процесу формування гуманноцентричної системи цінностей серед реформ.

З іншого боку, формування вказаної організації може стимулювати наближення школи до громадянського суспільства, оскільки самі педагоги

отримали б можливість консолідуватися як його складова і, відповідно, ефективніше захищати і власні інтереси, й інтереси освітньої галузі. Іншими словами, консолідація педагогічної громадськості в рамках громадянського суспільства – це також важливий аспект суспільної переорієнтації вітчизняної освітньої системи, без якої важко здійснити і організаційно-соціокультурні реформи гуманістичної спрямованості.

В принципі, частина кількісних показників рівня успішності діяльності середніх навчальних закладів цілком може постачати організовану в Україні систему зовнішнього незалежного оцінювання знань випускниками шкіл та майбутніми абітурієнтами [70]. Але акумулювати інформацію етичного плану може лише запропонована вище громадська педагогічна організація.

Важливий гуманістичний сенс має і збільшення терміну самого навчання. Оскільки чим більше часу залишається особистість в рамках спеціалізованої системи навчання й виховання, тим більше у неї можливостей задля власного розвитку. Сучасна психологія наголошує, що «тривале перебування людини в межах спеціалізованого освітнього інституту, запрограмованого на здійснення оптимізації процесу її розвитку, навіть допомагає штучно продовжувати час дії природних функцій саморозвитку особистості. Тому загальне збільшення терміну обов'язкового навчання (а саме такою формою соціалізації і в нас, і в більшості країн виступає навчання у загальноосвітній середній школі) є формою подальшого розширення можливостей розвитку індивіда у сучасному суспільстві» [72].

Увага до цього аспекту освіти саме останнім часом має соціальну обумовленість. Варто наголосити, що основним ресурсом інформаційного суспільства за умов постійної зміни системи знань, технологій, соціальних орієнтирів виступають не самі знання й навички людей, а рівень їх розвитку. Розвиток особистості є головним ресурсом суспільства і держави і в гуманітарному аспекті, і у прагматично-економічному відношенні.

Отже, особистісний вимір освіти став основним, і збільшення термінів навчання на всіх рівнях стало однією з найбільш фундаментальних

характеристик розвитку освітніх систем другої половини ХХ – початку ХХІ ст. На нашу думку, логічна межа збільшення освіти, з наукової точки зору, обумовлена покладе не так природними обмеження віку людини чи прагматичними міркування економів, скільки принциповими змінами характеру та функцій освіти у ХХІ столітті. Зараз ще важко говорити про їх конкретні форми, але цілком очевидно, що становлення освіти як повсякденної життєдіяльності людини протягом усього життя принципово змінить і методи, і форми навчання. Швидше за все, у майбутньому ми матимемо інтегровану на кількох рівнях безперервну освіту, вписану в виробничу та соціальну сферу суспільства, для якої такої характеристики, як термін обов'язкового навчання, просто не буде існувати [75, с. 67-68].

Система управління освітою в її різних вимірах та рівнях, різновиди освітніх закладів та фактори форм організації занять у них, включаючи соціальну диференціацію освіти, систему організації освіти в окремому навчальному закладі та роль окремих суб'єктів цього процесу, терміни навчання, механізми фінансового та управлінського впливу суспільства на освіту – ось основний, хоч і далеко не повний, перелік різноманітних сторін освітньої діяльності, що мають організаційну природу [77].

Загальний характер змін у системі організації освіти визначається тими самими соціальними чинниками, як і зміст освіти. Гуманізація організаційних принципів функціонування освіти навіть очевидніша, ніж її змістовна складова. Це не означає, що саме ця сторона освітньої діяльності має визначальну роль (відповідно до відомого діалектичного положення саме змістовна сторона явища чи процесу є визначальною при взаємодії з формою свого перебігу або існування) [89]. Просто організаційні зрушення легше піддаються нормативній регламентації – з одного боку, з іншого – у нашій країні, де традиційно пріоритет надається організаційним методам вирішення всіх соціальних проблем, саме сфера організації освіти стала першочерговим об'єктом реформування. Тому вже зараз ми можемо досить чітко визначити зміни в організації освіти, які мають цілком реальні вимірювання та є

проявом гуманноцентричної переорієнтації освіти загалом. Насамперед йдеться про демократизацію та плюралізацію освітньої системи у всьому тому, що стосується форми організації навчання. В наш час практично відсутні відповідні нормативні обмеження щодо форми власності освітнього закладу, його типу, назви, організаційних засад навчально-виховного процесу, системи внутрішнього розпорядку та міжособистісної комунікації тощо. на сьогодні починають з'являтися дещо інші проблеми – матеріальне забезпечення, підготовленість кадрів, соціальне замовлення на ті або інші види освітніх послуг, менталітет населення – однак вказані загальносистемні обмеження прямо не детермінуються ні освітою, ні існуючою нормативно-правовою базою [86].

Таким чином, подальші перспективи реформування вітчизняної освіти є досить очевидними. Інтеграція до світового соціокультурного та освітнього простору, виділення й кристалізація у вітчизняній освіті окремих наукових шкіл та напрямів, формування на основі практичного досвіду найбільш оптимальних з погляду тих чи інших критеріїв підготовки професіоналів та розвитку особистості систем організації роботи навчальних закладів незабаром приведе до створення цілісної плюралістичної системи освіти за аналогом існуючих у багатьох розвинених державах.

ВИСНОВКИ

Основним завданням держави в сучасних умовах має бути створення відповідного нормативного та регуляторного середовища, в якому держава, приватні структури, громадські організації будуть зацікавлені в компетентних працівниках, а отже, активніше будуть залучені до процесів розвитку та фінансування сфери освіти. Кризовий стан економіки, дефіцит державних ресурсів зумовило функціонування освіти в Україні за принципом обмеженість бюджетного фінансування. Внаслідок недоотримання фінансових ресурсів, що виділяються державою, застарілості нормативно-правового забезпечення й механізмів залучення та використання позабюджетних коштів освітня галузь не отримала на сьогодні необхідного розвитку, рівень якого формується потребами сучасного суспільства.

1. Поняття «освіта» за останні роки суттєво змінило власний зміст. Розглядаючи особливості розвитку вказаного поняття стає зрозумілим, що воно увійшло до вітчизняного лексикону лише у XVIII столітті для позначення розвивально-виховного формувального впливу навчання на особистість. Тривалий час поняття «освіти» вживалося як синонім поняття «виховання». Пізніше воно почало набувати специфічного термінологічного значення, котре пов'язується з процесом навчання, позначаючи його формувальний вплив на особистість. За півтора століття від розуміння освіти як нормованого процесу, спрямованого виключно на трансляцію наступним поколінням соціально-значущого й культурно-історичного досвіду та забезпечення наступності поколінь (В. Ледньов); процесу й результату засвоєння особистістю певної системи наук, знань, практичних умінь й навичок та пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної й творчої діяльності, а також морально-естетичної культури (С. Гончаренко); цілеспрямованого процесу виховання і навчання в інтересах людини, суспільства й держави (Закон України «Про

освіту») дослідники прийшли до використання якісно інших характеристик поняття «освіта». Освіта розглядається сьогодні в якості:

- процесу зовнішнього впливу на засвоєння індивідом узагальненого об'єктивного, соціального досвіду, норм, цінностей тощо;
- спеціальної сфери соціального життя;
- унікальної системи, своєрідного соціокультурного феномену;
- сутнісної характеристики етносу, суспільства, людської цивілізації, способів її самозбереження й розвитку;
- процесу, тобто цілісної єдності навчання, виховання й розвитку, саморозвитку особистості;
- збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури;
- соціокультурного інституту, що сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства;
- результату, тобто рівня загальної культури й освіченості людей.

Отже, сьогодні поняття «освіта» розуміється широко, окреслюється різними контекстами, які можна узагальнити таким чином: освіта – є цінністю (державною, суспільною, особистісною); системою різноманітних навчальних закладів і освітніх установ; особливим процесом різнорівневим результатом; соціокультурним феноменом; соціальним інститутом, що впливає на стан свідомості суспільства.

2. Сфера освіти є невід'ємною складовою розвитку суспільства і відіграє головну роль у суспільному прогресі та формуванні й функціонуванні основних інституцій сучасного суспільства. Вона слугує своєрідним універсальним засобом вирішення багатьох проблем людини та суспільства, а саме: здійснює необхідний вплив на відновлення наукового потенціалу суспільства, бере участь у суспільному відтворенні, у соціалізації індивіда, спонукає економіко-соціальний розвиток суспільства та сприяє соціальній мобільності. Розуміння вказаного надалі дозволить визначити вектори розвитку вітчизняної системи освіти, оскільки майбутнє

будь-якого суспільства визначається стратегією й тактикою освітньої політики, оскільки в тій мірі, у якій освіта формує людину, вона формує суспільство.

3. Основними принципами максимізації трансформації та ефективності сфери освіти в Україні є принцип повноти забезпечення бюджетних установ освітньої галузі фінансовими ресурсами, що уможливить впровадження таких заходів у відповідності до потреб сучасного суспільства представлених:

1) збільшенням нормативів щодо планування видатків на утримання бюджетних установ, що покращить умови фізичного, розумового, духовного розвитку особистості;

2) оптимізацією мереж загальноосвітніх навчальних закладів (в першу чергу в сільській місцевості) шляхом максимальної доступності освітніх послуг для всіх категорій населення через спрямування коштів бюджетів на розвиток сучасної освітньої інфраструктури;

3) раціональним використанням наявного кадрового потенціалу педагогічних працівників навчальних закладів та підвищення рівня оплати їхньої праці відповідно до навантаження, педагогічного стажу тощо;

4) створенням відповідних умов для здобуття учнями та студентами освіти світового рівня в Україні, що сприятиме їх адаптації в сучасних умовах;

5) забезпеченням належного доступу до якісної освіти групам населення, які потребують особливої уваги (діти малозабезпечених сімей, безпритульні, люди з особливими потребами);

6) відповідністю освітніх послуг вимогам ринкового середовища та демократичного суспільства;

7) вивченням та впровадженням у навчально-виховний процес нових прогресивних форм та методів роботи (особливий акцент при цьому має робитися на впровадження інтерактивних методів навчання та застосування сучасних інформаційно-комунікативних технологій);

8) покращенням соціального забезпечення вчителів та викладачів, чисе незадоволення негативно впливає на якість освіти, оскільки педагогічні працівники змушені шукати додаткові джерела заробітків тощо.

Як наслідок, сучасний стан сфери освіти в Україні є свідченням того, що для вирішення проблем галузі необхідно розробити цілісну систему державних заходів, спрямованих на забезпечення її ефективного розвитку. Крім того основним має стати завдання щодо належного забезпечення достатнього рівня фінансування галузі шляхом оптимізації бюджетних та позабюджетних джерел її розвитку. Особливу роль має відігравати система управління та контролю за діяльністю бюджетних установ щодо ефективності використання фінансових ресурсів держави. Для поліпшення ситуації, що склалося, політику фінансування освіти потрібно формувати відповідно до соціально-економічної доцільності здійснених бюджетних видатків та поєднання вітчизняного та світового досвіду.

4. Концептуальні основи стратегії діяльності закладів освіти потребують удосконалення в таких основних напрямках:

- послаблення прямого адміністративного втручання та жорсткого контролю;
- використання низки непрямих методів управління;
- розширення наукової та господарської автономії навчальних закладів;
- удосконалення системи фінансового забезпечення тощо.

Крім того повинні бути визначено стратегічні пріоритети розвитку інституту освіти у концепції інноваційного розвитку України, запропоновані основні напрямки внутрішніх організаційних змін у системі освіти, сформульовано основні цілі, інструменти та форми політики держави, що дозволить сформувати систему освіти, адекватну потребам сьогодення. У результаті проведеного дослідження аргументовано, що сфера освіти повинна оперативно реагувати на виклики суспільства та потреби ринку праці й готувати конкурентоспроможних фахівців. У контексті зазначеного,

стратегічними орієнтирами інноваційного розвитку сфери освіти визначено:

- збалансування ринку освітніх послуг та ринку праці;
- інтеграція української освіти у світовий освітній і дослідницький простір;
- підготовка фахівців із певним набором компетенцій, серед яких вагоме місце займатимуть не лише фахові, але й загальні компетенції (здатність критично оцінювати і переосмислювати набутий досвід і знання;
- здатність до адаптації в нових умовах; здатність до широкого використання у своїй діяльності інформаційних технологій тощо);
- затребуваність результатів наукових досліджень, що проводяться у вищих навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний рейтинг університетів світу 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ria.ru/abitura_world/20150815/11638.html
2. Александрова Г. Проблеми фінансування освіти на місцевому рівні / Г. Александрова // Бізнес та інтелект. капітал. – 2015. – №3. – С. 56-69.
3. Аляб'єва С. Працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: проблеми та державний інструментарій їх вирішення [Електронний ресурс] / С. Аляб'єва, К. Коваль, О. Мензул // Вісник Вінницького політ. інституту. – 2014. – № 1. – Режим доступу : <http://ir.lib.vntu.edu.ua>
4. Антонов А. Державне регулювання процесу активізації академічної мобільності / А.В. Антонов // Вісник національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. – 2015. – Вип. 2. – С. 50-60.
5. Антохов А. А. Ринок освітніх послуг у світлі класичного та новітніх підходів до дослідження [Електронний ресурс] / А. А. Антохов // Регіональна економіка. – 2009. – № 1. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek>.
6. Бахрушин В. Ліцензування освітньої діяльності – куди рухаємося? [Електронний ресурс] / В. Бахрушин // Освітня політика. – Режим доступу : <http://education-ua.org/ua/articles/465-litsenzuvannya>
7. Беновська Л. Я. Проблеми бюджетного забезпечення освіти в контексті децентралізації управління / Л. Беновська // Регіональна економіка. – 2016. – № 1. – С. 121-129.
8. Белова Л.О. Онтологічні виміри якості вищої освіти в контексті механізмів ліцензування освітньої діяльності та акредитації освітніх програм / Л.О. Белова, О.В. Потій // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2015. – № 1. – С. 30-36.
9. Борсук Н. Визначення забезпеченості фахівцями ринку праці на основі моделювання статистичних рядів / Н. Борсук / Горизонти суспільних трансформацій на шляху до подолання системної кризи сьогодення

(присвячена 25-річчю незалежності України) : Матеріали XIX Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Дні Науки ФСП» (20-21 квітня 2016 р.) / Укладачі: Мельниченко А., Федорова І., Виселко І., Пряміцин В. – К. : НТУУ «КПІ», 2016. – С. 181-182.

10. Борсук Н. Працевлаштування градуантів: державне завдання чи проблема випускників вишів/Н.М.Борсук/ Історична соціологія цивілізацій: модерн поміж демократією та нерівністю: Матеріали VI міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 30-31 травня 2016р.) / Укладачі А. Мельниченко, П. Кутуєв. – К. : Політехніка, 2016. – С. 138-139.

11. Вавренюк С. А. Сучасний стан та проблеми дворівневої структури в системі вищої освіти України / С. А. Вавренюк // Право та державне управління: зб. наук. пр. – Запоріжжя: Вид-во Класичний приватний ун-т, 2018. – Вип. 3 (2). – С. 11-15.

12. Вавринчук М.П. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посіб. / М.П.Вавринчук. – Хмельницький : Поліграфіст, 2012. – 252 с.

13. Василенко О. Глобалізація, академічна мобільність та інтернаціоналізація вищої освіти / О. Василенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 24. – С. 106-109.

14. Васильєва Т. А. Особливості державного регулювання галузі освіти в контексті формування соціальної держави / Васильєва Т. А., Воронцова А. С., Майборода Т. М. // Економічний аналіз. – 2018. – Т. 28. – Т. 4. – С. 9-16.

15. Вельчева Н. Формування нових концептуальних підходів до вищої освіти, як фактор оптимізації державного регулювання освітньої сфери / Н. Вельчева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com.htm>

16. Вельчева Н.І. Науково-теоретичні основи державного регулювання вищої освіти / Н.І. Вельчева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbu-ara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/1/11.pdf>

17. Вільчинська Н. Освітня політика Європейського Союзу: соціально-політичний аналіз / Н. Вільчинська // Гілея : [наук. вісн.] : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 55 (12). – С.573-581.
18. Воронцова А. С. Фінансове забезпечення розвитку системи освіти впродовж усього життя: дисертація ... канд. екон. наук, спец.: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / А. С. Воронцова. – Суми : СумДУ, 2018. – 272 с.
19. Гедікова Н. П. Державна політика у сфері вищої освіти України в контексті європейських освітніх стандартів / Н. Гедікова // Сучасне суспільство. – 2016. – Вип. 1. – С. 4-17.
20. Дебич М. Інтернаціоналізація вищої освіти: світовий досвід: монографія / М. Дебич. – Суми : Університетська книга, 2017. – 291 с.
21. Деревянко Б.В. Ліцензування як засіб регулюючого впливу держави на діяльність навчальних закладів / Б.В. Деревянко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 167-178.
22. Дегтяр А. О. Адаптація зарубіжного досвіду державного фінансування вищої освіти [Електронний ресурс] / А. Дегтяр, Я. Календжян. – Режим доступу : archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpdu/2010_4.pdf
23. Джурило А. Моделі управління у сфері освіти [Електронний ресурс] / А. Джурило. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/714919/1>
24. Дзюба С. Зарубіжний та український досвід диверсифікації джерел фінансування системи освіти / С. Дзюба, Н. Плотнікова // Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Економіка». – 2018. – № 17. – С. 53-66.
25. Дзюбенко О.Л. Напрями удосконалення державного регулювання ринку послуг вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / О. Дзюбенко // Право та державне управління. – 2017. – № 2 (27). – Режим доступу : http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2017/25.pdf
26. Дзюбенко О.Л. Поняття та класифікація послуг вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / О.Л. Дзюбенко // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2017. – № 2. – Режим доступу : <http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/2/11.pdf>

27. Дубініна Я. Проблеми ефективності соціальної взаємодії регіональних ринків праці й вищої освіти: соціологічний аспект [Електронний ресурс] / Я. Дубініна // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – Вип. 8. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc>

28. Дяків О. Європейський досвід регулювання взаємодії освіти та ринку праці [Електронний ресурс] / О. Дяків // Соціальна і гуманітарна політика. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/up.pdf>

29. Зарецька Л.М. Державне регулювання сфери вищої освіти / Л.М. Зарецька, О.А. Кулініч // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2015. – Вип. 2. – С. 168-179.

30. Зарубіжна система вищої освіти: навч. посібн. / авт. – упоряд. М. І. Гагарін. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. – 102 с.

31. Затонацька Т. Г. Трансформація напрямів взаємодії держави та приватного сектору у сфері вищої освіти в Україні: сучасний стан і вектори розвитку / Т. Затонацька // Фінанси України. – 2019. – № 1 (1). – С. 68-79.

32. Зверева Ю. Актуальні питання щодо вирішення проблем адміністративної процедури у сфері ліцензування суб'єктів господарювання / Ю.Зверева // Журнал східноєвропейського права. – 2014. – № 2. – С. 118-122.

33. Зубчик О. Ліцензування як форма контролю та інструмент державного управління в сфері вищої освіти / О.А. Зубчик // Менеджер. – 2016. – № 1. – С. 71-79.

34. Іванченко А. В. Основні складові механізмів державного регулювання зайнятості населення в Україні [Електронний ресурс] / А. В. Іванченко // Держава і ринок. – Режим доступу: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-1/doc/3/02.pdf>

35. Ільч Л. М. Взаємодія ринків праці та освіти: сутність, характерні риси та модель функціонування / Л. М. Ільч // Економіка та держава. – 2017. – № 4. – С. 69-74.

36. Ільч Л. М. Соціально-економічний механізм взаємодії ринків праці та освіти / Л. Ільч // Економіка промисловості. – 2017. – № 2. – С. 97-116.

37. Клімова А.В. Ліцензування як інструмент державного регулювання підготовки іноземців у закладах вищої освіти України / А.В. Клімова, Л.О. Бадинський // Вісник національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. – 2017. – Вип. 3. – С. 38-46.

38. Козарь Т. Теоретико-методологічні засади управління вищою освітою як відкритою системою в контексті соціальних трансформацій / Т. Козарь // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2010. – № 1. – С. 50-52.

39. Конституція України [Електронний ресурс] : Відомості Верховної Ради України від 28.06.1996 р. № 30. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

40. Коцовська О. С. Механізм фінансового забезпечення освіти: правові засади розподілу владних повноважень / О. Коцовська // Аспекти публічного управління. – 2014. – № 9-10. – С. 72-79.

41. Кретьова А.В. Державне регулювання зайнятості населення як чинник стійкого економічного зростання України [Електронний ресурс] / А. В. Кретьова // Донецький державний університет управління. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znpdduu/du/2010.htm

42. Кульчій О. Досвід країн європейського союзу в сфері освітньої політики [Електронний ресурс] / О. Кульчій // Державно-управлінські студії. – 2018. – № 6 (8). – Режим доступу : <http://studio.ipk.edu.ua/dosvid-krayin-yevropeys-koho-soyuzu-v-sferi-osvitn-oyi-polityky/>

43. Кущов С. М. Державна політика зайнятості молоді [Електронний ресурс] / С. Кущов. – Режим доступу : <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/1/06.pdf>

44. Левківський К. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості / К. Левківський // Вища школа – 2017. – № 1. – С. 5-13.

45. Ліцензійні умови впровадження освітньої діяльності: станом на 10 травня 2018 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п>

46. Лопушняк Г.С. Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку: монографія / Г. Лопушняк, Х. Рибчанська. – Львів : Ліга Прес», 2018. – 283 с.

47. Майборода Т. М. Аналіз освітніх диспропорцій в системі національного господарства України / Т. Майборода // Галицький економічний вісник. – 2019. – №2(57). – С. 27-38.

48. Майборода Т. М. Аналіз сучасного стану державного регулювання галузі освіти в Україні / Т. Майборода // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2019. – №1 (45). – С.16-22.

49. Майборода Т. Особливості регулювання освітньої сфери в системі національного господарства / Т. Майборода // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки. – 2019. – № 2 (133). – С. 30-40.

50. Мамонтова Е. В. Гібридні форми сучасної політики : навчально-методичний посібник для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти / Е. В. Мамонтова, Т. М. Краснопольська. – Одеса, 2021. – 52 с.

51. Мельник Я. В. Шляхи удосконалення системи фінансування закладів освіти: регіональний аспект / Я. Мельник // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 202-208.

52. Милосердна І. М. Теоретичні та прикладні аспекти організації політичних процесів : навчально-методичний посібник для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти / І. М. Милосердна. – Одеса : Фенікс, 2021. – 52 с.

53. Мисюра Т. Болонський процес в контексті євроінтеграції освіти / Т. Мисюра // Мультиверсум. Філософський альман. – 2016. – №8. – С. 41-45.

54. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг дослідж. : аналіт. звіт / Міжнарод. благод.Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. пол.»; за заг. ред. Т. Фінікова, О. Шарова. – К. : Таксон, 2014. – 144 с.

55. Освіта протягом життя як чинник людського розвитку. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>

56. Петренко В. Державне регулювання освітньої діяльності в сфері вищої освіти / В. Петренко // Економіка та держава. – 2019. – № 7. – С. 69-72.

57. Плахотнік О. В. Гармонізація національної та європейської освіти в сучасних умовах їх реформування / О. В. Плахотнік // Зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2015. – Вип. 50. – С. 344-351.

58. Про вищу освіту : Закон України : від 17.01.2002 р., № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.

59. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») : Постанова Кабінету Міністрів України : від 03.11.1993 р., № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

60. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні : Указ Президента України : від 30.09.2010 р., № 926/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 27. – Ст. 896.

61. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України : від 17.04.2002 р., № 347/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – Ст. 860.

62. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України : від 25.06.2013 р., № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/.html>.

63. Про освіту : Закон України за станом на 20.12.2018 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

64. Прокопенко І.Ф. Розвиток і модернізація ринку послуг вищої освіти в Україні / І.Ф. Прокопенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка» – 2013. – Вип. 13. – С. 5-14.

65. Ревак І.О. Вища освіта в структурі інтелектуального потенціалу України: стан і перспективи розвитку / І.О. Ревак // Проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 133-140.

66. Робінсон К. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту / К. Робінсон, Л. Ароніка; пер. з англ. Г. Лелів: Літопис, 2016. – 521 с.

67. Салберг П. Фінські уроки: Чого може навчитися світ з освітніх змін у Фінляндії / П. Салберг; пер. з англ. А. Шиян. – Харків : Ранок, 2017. – 451 с.

68. Семенець-Орлова І. А. Державне управління освітніми змінами в Україні: теоретичні засади: монографія. – К. : ЮСТОН, 2018. – 420 с.

69. Сидор Галина. Впровадження зарубіжного досвіду фінансування загальної середньої освіти / Сидор Галина, Вербіцька Інеса, Савків Уляна // Економічний дискурс. – 2020. – Випуск 4. – С. 97-103.

70. Соколова І. Управління вищою освітою: світові тенденції і національні досягнення [Електронний ресурс] / І. Соколова// Освітній менеджмент: теорія і практика : зб. наук. праць / за заг. ред. І. Соколової, О. Проценко. – Маріуполь : МДУ. – 2013. – Режим доступу: <http://mdu.in.ua/Nauch/Konf.pdf>

71. Стельмащук Ю.І. Державне регулювання розвитку соціально-гуманітарної сфери: термінологічний інструментарій / Ю.І. Стельмащук // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 20. – С. 93-97.

72. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року: проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.html>

73. Сухарніков Ю. Нормативно-правові підстави для модернізації вищої освіти в Україні / Ю. Сухарніков // Вища школа. – 2014. – № 10. – С. 20-39.

74. Товканець О. Менеджмент освіти в політиці формування європейської освітньої стратегії / О. Товканець // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2016. – Вип. 2. – С. 257-262.

75. Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США: монографія / [А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін.]. – К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. – 192 с.

76. Третяк Г.С. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / Г.С. Третяк, К.М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 128 с.

77. Уніга О. Державна політика зайнятості населення України в період економічної кризи [Електронний ресурс] / О. Уніга // Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – 2015. – Режим доступу : <http://www.msu.edu.ua/vsn/wp-content/uploads/2015/12/2-4-2-2015-8.pdf>

78. Хаїдура Г.М. Перспективи використання азійського досвіду державного регулювання дослідницької діяльності закладів вищої освіти в Україні / Г.М. Хаїдура // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2017. – Вип. 12 (2). – С. 139-144.

79. Хмелевська О.М. Основні трансформаційні зрушення у системі вищої освіти в Україні / О.М. Хмелевська // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2. – С. 21-33.

80. Хоружий Г. Інституційні засади європейської вищої освіти / Г. Хоружий // Вища школа. – 2016. – № 11/12. – С. 28-42.

81. Хромець В.Л. Нормативно-правове регулювання діяльності закладів вищої духовної освіти в умовах нового освітнього законодавства України / В.Л. Хромець // Освітній дискус. Гуманітарні науки. – 2018. – Вип. 6. – С. 104-116.

82. Чекаловська Г. З. Суспільне благо освітніх послуг в системі стимулювання розвитку «нової економіки»: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Г. З. Чекаловська; Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2016. – 249 с.

83. Чечель О. Принципи та механізми державного регулювання економіки [Електронний ресурс] / О. Чечель // Науковий вісник. – 2014. – Вип. 13. – Режим доступу : http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1.pdf

84. Шевчук А. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку : монографія / А. Шевчук. – Львів, 2013. – 464 с.
85. Шестаковська Т.Л. Державне регулювання системи освіти в умовах ринкової економіки / Т.Л. Шестаковська, Н.І. Холявко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. – 2016. – Вип. 16 (3). – С. 32-35.
86. Шульга Н. Сутнісні характеристики поняття «державна освітня політика» [Електронний ресурс] / Н. Шульга // Державне управління: теорія і практика. – 2011. – № 2. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua.pdf>.
87. Юрчук Л. М. Механізм утворення освітніх округів [Електронний ресурс] / Л. Юрчук. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp.pdf.
88. Ярош А. О. Способи фінансування загальної середньої освіти в зарубіжних країнах / А. Ярош // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2015. – Вип. 16 (1). – С. 99-101.
89. Benchmarking-portal [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apqc.org/portal/apqc/site/generic2?path=/site/benchmarking>
90. Dolata Roman. Najwazniejsze w uzwaniastaojaceprzed polska oswiata [Електронний ресурс] / Roman Dolata. – Режим доступу : <http://www.isp.org.pl/files/15144654-030172996001125907886.pdf>
91. Romanenko Y. A. Modern administrative tool of the innovative development of the enterprise / Y. A. Romanenko, I. V. Chaplay // Науковий вісник Полісся. – 2017. – №2 (2017). – С. 156-163.
92. Sydor H. V. Implementation of foreign experience of financing general secondary education / Sydor H. V. // Science, research, development. – 2020. – №35 (Bialystok, 27-30 novemb. 2020). – P. 27-30.

ДОДАТКИ

Додаток А

Вітчизняна освіта на шляху до євроінтеграції: основні кроки

Перше. Держава має сформулювати пріоритети власного науково-технологічного розвитку у вигляді низки національних програм та стратегію їхньої реалізації на основі залучення вітчизняного виробництва, науки, освіти і бізнесу в єдиному взаємопов'язаному комплексі.

Друге. Визначена стратегія розвитку вимагатиме комплексного вдосконалення чотирьох головних ланок освіти: професійно-технічної, спеціально-технічної, вищої і післядипломної. Відповідно до принципу «освіта впродовж усього життя» перетворення мають забезпечити безперервність навчального процесу за більшістю напрямів підготовки, перепідготовки та їх взаємоузгодженість.

Третє. Шляхом стратегічного планування розвитку пріоритетних галузей економіки та їх збалансованого кадрового забезпечення мають бути усунені значні структурні невідповідності між потребами економіки та обсягами й структурою підготовки і перепідготовки фахівців. Державне замовлення має виділятися лише на ці потреби. Відтак бюджетні кошти вже не можна буде витратити на навчання незатребуваних суспільством фахівців, особливо в умовах існування гострого дефіциту кадрів за окремими спеціальностями. Передусім це стосується базових галузей промисловості, за рахунок яких Україна має здійснювати свій стратегічний розвиток. Наприклад, попит на інженерів-механіків, інженерів-приладобудівників, енергетиків, на хіміків-технологів, на фахівців у галузі інформаційних технологій та електроніки в 1,5-2 рази перевищує можливості вищих технічних навчальних закладів України. Зауважу принагідно, що ці явища відповідають і світовим тенденціям. Так, в Японії сьогодні дефіцит інженерів складає 1 мільйон осіб, в Німеччині – 1,5, в США – 2,5.

Четверте. Держава також мусить усунути суттєві диспропорції системи вищої освіти, що існує в Україні. Головними її проблемами є нині неоптимальність мережі ВНЗ, відсутність узгодженості освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра і магістра з вимогами роботодавців, невизначеність місця цих рівнів на ринку праці, надлишкова кількість напрямів, спеціальностей та спеціалізацій вищої школи. Лише уявить: в Україні існує 76 напрямів підготовки фахівців та 584 спеціальності, за якими ця підготовка здійснюється. Це в 2-2,5 разу перевищує аналогічні показники у США, Англії, Японії!

Тож для адаптації національної системи вищої освіти до потреб суспільства і ринку праці необхідно:

– відійти від нечіткості трактування освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», визначивши його як рівень базової вищої освіти з ґрунтовною

фундаментально-науковою компонентою та необхідною кваліфікаційною складовою і спільно з роботодавцями окресливши місце таких фахівців на ринку праці. При цьому право підготовки бакалавра має бути надано лише закладам вищої освіти III-IV рівнів акредитації;

– трансформувати освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста до ступеня магістра за галуззю знань (магістра інженерії, магістра права, магістра з бізнес-адміністрування та ін.) поряд із ступенем магістра наук;

– остаточно спільно із роботодавцями визначити перелік кваліфікацій і посад для випускників навчальних закладів України за рівнями «кваліфікований робітник», «молодший спеціаліст», «бакалавр», «магістр», і внести відповідні зміни до загальнодержавних нормативних документів.

П'яте. В Україні має бути створена ефективна система післядипломної освіти, що задовольняла б потреби ринкової економіки. Поки що ж більшість з 562 інститутів підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів МОН України діють відокремлено як від виробничого сектора, так і від потужних університетів. Понад те, вони не забезпечені висококваліфікованими кадрами, мають слабку навчально-лабораторну базу. Тому для адаптації цієї ланки освіти до потреб ринку праці доцільно, по-перше, здійснити її інтеграцію з університетами, і, по-друге, тісно пов'язати діяльність університетів у цій сфері з сучасною промисловістю, вдосконаливши підготовку з дисциплін, які стосуються корпоративного управління, корпоративного права, охорони інтелектуальної власності, конкурентоспроможності тощо, тим самим забезпечивши підготовку фахівців, здатних працювати в нових господарських структурах і у сфері бізнесу. Зауважу, що в розвинених країнах обсяг післядипломної освіти оцінюється співвідношенням 3:1, тобто 3/4 навчальних можливостей вищого навчального закладу використовуються на навчання студента, а 1/4 – на підвищення кваліфікації, перепідготовку фахівців зі стажем. Досягти такого показника маємо прагнути і ми. Однак, аби до нього хоча б наблизитися, навчальні заклади повинні мати відповідний рівень розвитку свого науково-технічного сектора: навчати спеціалістів має той, хто сам щось знає і вміє.

Шосте. Має бути зупинена тенденція до погіршення якості вищої освіти, що спостерігається останнім часом в Україні. Слід визнати, що протягом останніх 10-15 років у нас виник значний розрив між потребами суспільства та освітою, що призвело до послаблення проблемно-орієнтованої підготовки випускників шкіл, ПТУ та ВНЗ, зниження якості дипломного проектування, звузило виробничі практики і, як наслідок, погіршило кваліфікаційні кондиції випускників навчальних закладів. Суттєво розширилася мережа навчальних закладів, де немає науково-педагогічних шкіл, не проводяться наукові дослідження, відсутні відповідна матеріальна база та елементарні умови для навчання. Не сприяють покращенню ситуації суттєве погіршення підготовки випускників шкіл та зростання кількості студентів, які навчаються в державних закладах освіти за контрактом, без застосування до них таких само вимог, як і до студентів, що навчаються за держзамовленням. До того ж, нині в нашій системі вищої освіти понад 70%

майбутніх фахівців проходять підготовку за репродуктивною моделлю. Вони засвоюють певну сукупність фактів і знань, можуть їх шаблонно застосовувати, але не здатні вирішувати незнайомі для них завдання. Ще приблизно 20% випускників українських ВНЗ дуже погано орієнтуються в обраних професіях вже через власну недбалість і небажання вчитися. І лише 10-ма відсотками своїх випускників українські ВНЗ можуть пишатися. Але й ці люди стають такими не стільки завдяки університетам, у яких навчалися, скільки тому, що є самодостатніми і добре вмотивованими особистостями, які добре оволоділи методом самонавчання і самовдосконалення.

Все це дуже серйозно, бо зниження якості навчання може стати однією з головних перешкод на шляху реального входження України до Європейського освітнього простору. Це, зокрема, може призвести до невизнання європейською спільнотою дипломів університетів, які не будуть спроможними пройти зовнішню експертизу. Наслідком буде зниження мобільності на європейському просторі їх студентів та випускників.

Сьоме. Вищі навчальні заклади мають стати локомотивами наукових досліджень. Сьогодні, на жаль, вищим навчальним закладам відводиться другорядна роль у проведенні передових наукових досліджень, які є основою елітної університетської підготовки. Відповідно до цього вибудувалася система пріоритетів, через яку обсяги фінансування університетської науки є майже на порядок нижчими академічної. Це при тому, що нині наукові колективи вищих навчальних закладів відіграють доволі значну роль у розвитку перспективних технологій, оскільки спад виробництва призвів до послаблення заводського сектора науки, науково-дослідних організацій, конструкторських установ, проектних організацій тощо. І роль ця може бути ще більшою, якщо згадати про співвідношення між кількістю науковців вищої кваліфікації (кандидатів і докторів наук), які працюють у різних секторах науки: найбільший їх відсоток приходиться саме на освітянську галузь.

Але поки що ставлення з боку держави до наукового потенціалу вищої школи шкодить як науці, так і освіті. По-перше, тому що підготовка висококваліфікованих кадрів неможлива без розвиненої науки і без занурення майбутніх фахівців у реальні наукові дослідження, розробку нових технологій та участь у роботі колективів, зайнятих розв'язанням конкретних технічних й економічних проблем. І, по-друге, тому що без активного залучення до наукової роботи великої кількості студентської та аспірантської молоді й сама академічна наука приречена на занепад.